

MEERTALIGHEID IN BRUSSEL

MAPPING EN ANALYSE VAN MEERTALIGE INITIATIEVEN IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Aan de realisatie van deze studie werkten mee:

Auteurs :

Aurélié TIBBAUT (Policy Lab SciencePo ULB)

Wim VANDENBUSSCHE (CLIN – VUB)

Mathis SAEYS (BRIO - VUB)

Belangrijkste informanten :

Ronan BRAS (stagiaire Policy Lab)

Manon COMET (stagiaire Policy Lab)

Dirk JACOBS (GERME – ULB)

Rudi JANSSENS (BRIO – VUB)

Anneloes VANDENBROUCKE (Brussels Studies Institute)

Benjamin WAYENS (ULB – B^{xl})

Externe informanten :

Philippe Van Parijs, Laurence Mettewie, Alex Housen, Emilie Van Haute, Leigh Oakes, F. Xavier Vila i Moreno, François Grin, Jeroen Darquennes, Jill Surmont & Joost Vaesen.

Inhoudstafel

Inleiding: Bruxelles, une petite ville mondiale / Brussel, een kleine wereldstad	4
Mapping van de initiatieven	5
I. Resultaten	5
II. Typologie van de initiatieven	6
1. Onderwijs en opleiding	6
2. Tools en hulpmiddelen	7
3. Informatie over en promotie van meertaligheid.....	7
4. Meertalige aanbiedingen, diensten en organisaties	7
III. Panorama van de in de mapping opgenomen initiatieven	8
1. Onderwijs en opleiding	8
2. Tools en hulpmiddelen	13
3. Informatie over en promotie van meertaligheid.....	15
4. Meertalige aanbiedingen, diensten en organisaties	16
5. De tweetalige initiatieven FR-NL	19
6. Vaststellingen en aandachtspunten	20
Randvoorwaarden voor een succesvol meertaligheidsbeleid.....	22
I. Een toenemend draagvlak voor meertaligheid.....	22
II. Meertaligheid als een oxymoron in Brussel – uitdagingen en opportuniteiten voor het meertaligheidsbeleid.....	23
1. Meertaligheid in de dienstverlening.....	23
2. Meertaligheid op de arbeidsmarkt.....	24
3. Meertaligheid in het Brussels onderwijs.....	25
4. Meertaligheid tijdens de vrijetijdsbesteding	28
III. Kritieke succesfactoren voor meertaligheid	29
1. Inclusieve meertaligheid: meertaligheid als bindmiddel.....	29
2. Meertaligheid als nood en norm op de arbeidsmarkt.....	31
3. Het onderwijs als taalfacilitator	32
4. Meertaligheid in de gezondheidszorg en welzijnssector	33
5. Spontane taalverwerving en taalvalorisatie.....	34
6. Een interdisciplinaire onderzoekslijn.....	35
Conclusie	36
Bibliografie/ Bibliographie.....	40

Ondanks zijn relatief kleine omvang in oppervlakte (162, 4 km²) en populatie (1.208.524 inwoners), belichaamt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (voortaan BHG) al de kenmerken van een kleine wereldstad (Corijn et al., 2009; Vandermotten, 2014).¹

Uniek aan Brussel binnen deze globale context is zijn grote *diversiteit*. Anno 2015 was 55,8% van de Brusselaars van buitenlandse origine (MYRIA, 2015). Met 180 verschillende nationaliteiten is Brussel tevens de op één na meest diverse stad ter wereld (International Migration Organisation, 2015; BISA, 2020). Deze cultureel-etnische diversiteit heeft vanzelfsprekend een effect op de talenkennis en het taalgebruik van de Brusselaars.

Het BRIO-Taalbarometeronderzoek (voortaan TB)² (her)bevestigde die Brusselse eigenheid: momenteel worden er meer dan 100 verschillende talen gesproken in het Gewest (Janssens, 2013). Noemenswaardig is dat deze taaldiversiteit de traditionele officiële tweetaligheid (Frans en Nederlands) ver overstijgt. Hoewel het Frans de meest gekende taal blijft, is haar belang sinds 2001 steeds verder afgenomen. Ondertussen heeft het Engels zich als tweede meest gekende taal gepositioneerd, met een relatief stabiel aandeel in het Brusselse talenlandschap over de verschillende edities van de TB heen. Daartegenover is de kennis van het Nederlands sinds TB1 gehalveerd van 33,3% naar 16,3%. Overigens blijft het Arabisch de belangrijkste migrantentaal, terwijl het Spaans (4,9%), Italiaans (3,5%) en Duits (3,2%) op afstand volgen (Janssens, 2018a).

Deze linguïstische diversiteit kan evenwel niet gereduceerd worden tot een lineaire sociaal-demografische genese. De Brusselse taalsituatie dient veeleer begrepen te worden vanuit een meerlagig, historisch proces dat samenloopt met de ontluiking van Brussel als *de facto* hoofdstad van België, Vlaanderen, de Franse Gemeenschap en Europa (zie onder meer De Metsenaere, 1988; Witte et al., 1999; Vaesen, 2008; Witte, Craeybeckx & Meynen, 2009; Uyttendaele, 2011; Degadt, 2015).

Met andere woorden, Brussel evolueerde tijdens de afgelopen anderhalve eeuw van een overheersend monolinguale stad naar een metropool waarbij de meerderheid van de Brusselaars deel uitmaken van een taalkundige minderheid. Onmiskenbaar werd deze evolutie lange tijd gekenmerkt door taalconflict en taalkundige polarisatie (Witte en Van Velthoven, 2010). Vandaag is het brede draagvlak voor meertaligheid in Brussel evenwel duidelijker aanwezig dan ooit tevoren, op zowel maatschappelijk als op individueel niveau.

¹ *In casu worden* het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Brussel als synoniemen beschouwd, tenzij anders vermeld.

² Het BRIO-Taalbarometeronderzoek bestudeert de Brusselse taalsituatie door middel van ca. 2500 *face-to-face* interviews. Sinds 2001 (TB1) werd het onderzoek opnieuw uitgevoerd in 2007 (TB2), 2013 (TB3) en 2018 (TB4).

De wijze waarop Brussel omgaat met zijn expliciete meertaligheid is de focus van dit beleidsvoorbereidend document. Het eerste luik belicht de verscheidenheid aan initiatieven die meertaligheid bevorderen. Het tweede luik beschrijft de randvoorwaarden, knelpunten en (kritieke) succesfactoren van het Brussels meertaligheidsbeleid. Op basis van beide luiken worden tot slot enkele prioritaire beleidsaanbevelingen geformuleerd.

MAPPING VAN DE INITIATIEVEN

Ter herinnering, de eerste ambitie van deze studie was het opstellen van een mapping van de meertaligheidsinitiatieven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. We herinneren hier aan de belangrijkste elementen van de methodologie.

Onder meertaligheid verstaan wij in de eerste plaats het gecombineerd gebruik van het Frans, Engels en Nederlands, gezien dit de speerpunttalen zijn in de politieke oriëntatienota van de bevoegde minister. Dit betekent echter allerminst dat initiatieven die ook gericht zijn op inclusie en versterking van andere talen uitgesloten zullen worden. Ze dienen echter steeds ook een connectie met het Engels, Frans of Nederlands te omvatten. Dit onderzoek focust uitdrukkelijk niet op “klassieke” praktijken van Brusselse tweetaligheid (Nederlands en Frans), hoewel die (vaak wettelijk vereiste) tweetaligheid uiteraard wel aanwezig kan en zal zijn als een element van een ruimere meertalige situatie.

Het opsporen van deze initiatieven gebeurde door het zo systematisch mogelijk screenen van online informatie, waarbij een dubbele strategie gebruikt werd. Enerzijds worden per thematische sector de belangrijke spelers geïdentificeerd en wordt via hun website, visienota en jaarverslagen gemonitord welke stappen zij op het vlak van meertaligheid genomen hebben. Anderzijds zal via zoektermen rond meertaligheid ook naar specifieke initiatieven van kleinere maar relevante actoren gespeurd worden. Het is niet de bedoeling om exhaustiviteit na te streven maar wel om de (al dan niet) brede diversiteit aan initiatieven per sector in kaart te brengen en eventuele lacunes te identificeren.

I. Resultaten

De mapping van de initiatieven heeft een inventaris van bijna honderd meertaligheidsinitiatieven opgeleverd:

- In diverse sectoren: sociale cohesie, onderwijs, wetenschappelijk onderzoek, socioprofessionele integratie, internationale functie, cultuur, vrije tijd, gezondheid en welzijn, media, openbare diensten, ondernemingen, handelszaken, preventie, toerisme, immigratie enz.
- Georganiseerd door diverse actoren: openbare diensten, verenigingssector, privébedrijven, onderwijsinstellingen enz.

Voor elk van de geïnventariseerde initiatieven vermelden we de volgende informatie: de activiteitssector, de categorie van het initiatief en de subcategorieën waarin het past (zie de onderstaande typologie), het type initiatiefnemer, de betreffende talen, het doelpubliek en een meer gedetailleerde beschrijving van het initiatief. Al deze informatie wordt weergegeven in de bij dit verslag gevoegde tabel. Hij maakt een sortering mogelijk van de initiatieven volgens de voornoemde kenmerken, samen met de identificatie van de algemene trend volgens het voorwerp van de vraag.

II. Typologie van de initiatieven

De mapping heeft ons in staat gesteld om vier hoofdcategorieën en verscheidene subcategorieën van initiatieven te identificeren. De grote hoeveelheid gegevens die ons onderzoek heeft opgeleverd, doet veronderstellen dat vrijwel alle bestaande initiatieven in deze categorieën kunnen worden ondergebracht. Slechts enkele uitzonderingen zullen waarschijnlijk geen plaats vinden in de voorgestelde typologie. Ze lijkt ons bijgevolg een goed beeld te geven van de diversiteit van de meertalige praktijken in het Brussels Gewest.

Hierna stellen we de categorieën voor. Ze onderscheiden zich van elkaar op het vlak van hun oorspronkelijke doelstellingen, maar kunnen gelijkenissen vertonen op het vlak van hun gevolgen. Dergelijke situaties worden in voorkomend geval verder verhelderd. Voor elke subcategorie worden uittreksels uit de mapping gegeven. Men moet evenwel de bij dit verslag gevoegde mapping raadplegen om meer informatie over de initiatieven te krijgen.

1. Onderwijs en opleiding

De initiatieven in deze categorie hebben tot doel hun publiek in staat te stellen zijn individuele taalvaardigheden te verbeteren. Het betreft voornamelijk de vele initiatieven voor het leren van talen in het kader van klassieke cursussen of van activiteiten die in verschillende talen worden georganiseerd. We vinden er taalcurssussen, in het kader van het taalonderwijs georganiseerde vrijetijdsstages, conversatietafels enzovoort. Daarnaast zijn er in verscheidene talen georganiseerde onderwijsprogramma's. Bij deze laatste benadrukken we in het bijzonder de tweetalige en drietalige universitaire cursussen die in Brussel in diverse domeinen meer en meer opgang vinden.

De subcategorieën zijn: opleidingsprogramma's, opleidingen, interculturele uitwisselingen, conversatietafels, immersieactiviteiten, digitale tools.

2. Tools en hulpmiddelen

De initiatieven in deze categorie leveren de gebruikers een concrete hulp, op punctuele basis, in een meertalige context. Het betreft enerzijds (al dan niet digitale) tools zoals woordenboeken, vertaaldiensten, online vertalers, en anderzijds begeleidende diensten van het type sociale tolkdienst. In deze categorie vinden we ook alles wat te maken heeft met taaltests en certificeringen van de taalbeheersing. Deze subcategorie had kunnen worden opgenomen in de eerste (“Onderwijs - opleiding”), aangezien ze betrekking heeft op individuele vaardigheden. Maar vanwege haar punctuele karakter delen we ze in bij de categorie “Tools en hulpmiddelen”.

De subcategorieën zijn: (sociale) tolkdienst, praktische tools, tests en certificeringen.

3. Informatie over en promotie van meertaligheid

Deze initiatieven promoten de meertaligheid en/of leveren de gebruikers informatie over het gebruik of het leren van talen in Brussel. Hier onderscheiden we in de mapping initiatieven voor de informatie over meertaligheid en initiatieven voor de promotie van meertaligheid. Onthoud echter dat ook andere initiatieven, zoals de toegang tot informatie, indirect bijdragen aan de promotie van meertaligheid.

4. Meertalige aanbiedingen, diensten en organisaties

Deze categorie verzamelt de initiatieven van instellingen die hun diensten in verscheidene talen aanbieden of die een meertalig aanbod ontwikkelen. Het betreft enerzijds tools en/of mededelingen die in verschillende talen worden vertaald (websites, posters, mailings enz.). Anderzijds omvat deze categorie een meertalig aanbod zoals het cultuuraanbod van een museum, de terbeschikkingstelling van dezelfde artikelen in verscheidene talen, of de mogelijkheid om gebruikers in meerdere talen te ontvangen.

Daarnaast nemen we in deze categorie ook de initiatieven op van organisaties die het meertalige karakter van hun aanbod willen verbeteren door hun medewerkers op te leiden. Hoewel dat gebeurt door de individuele taalvaardigheid te verbeteren (initiatieven van de eerste categorie, “Onderwijs en opleiding”), hebben deze initiatieven als eerste doel het versterken van het meertalige karakter van de diensten die de organisatie aanbiedt, vandaar dat ze deze categorie worden ondergebracht. We vinden hier bijvoorbeeld taalcursussen voor ambtenaren die gebruikers aan het loket van een openbare dienst ontvangen. Deze initiatieven hebben de ambitie het meertalige karakter van de diensten te verbeteren door aan de individuele vaardigheden van de ambtenaren of medewerkers te werken.

De subcategorieën zijn: toegang tot informatie, meertalig aanbod, onthaal van het publiek, integratie van publieksgroepen in een proces.

III. Panorama van de in de mapping opgenomen initiatieven

Ter herinnering, de mapping heeft niet de ambitie om volledig te zijn maar wel om een overzicht te geven van de types initiatieven en de belangrijkste actoren op het vlak van de meertaligheid in Brussel. De hierna volgende vaststellingen met betrekking tot de voorgestelde typologie moeten behoedzaam worden benaderd, aangezien ze niet gebaseerd zijn op een volledig of representatief panel van de initiatieven die in het Brussels Gewest bestaan. Toch is het ontbreken van eventuele initiatieven in onze resultaten ook een belangrijke indicatie van hun gebrek aan zichtbaarheid bij de Brusselaars. Hierna presenteren we onze typologie meer gedetailleerd en identificeren we de waargenomen algemene trends.

1. Onderwijs en opleiding

De initiatieven in de categorie “Onderwijs en opleiding” vormen de meerderheid van de geïdentificeerde initiatieven. De taalpromotie lijkt dus vooral te worden benaderd uit het perspectief van de individuele vaardigheden. We kunnen verscheidene subcategorieën identificeren naargelang de gebruikte leerkanalen of de doelgroepen.

DE OPLEIDINGSPROGRAMMA’S

Ze maken meestal deel uit van een strategie voor de versterking van de taalvaardigheid van een doelpubliek. Hoewel hun doelstellingen op de individuele vaardigheden gericht zijn, dragen deze programma’s op middelgrote of grote schaal ook bij tot de promotie van de talen bij doelgroepen. Het betreft bijvoorbeeld de “taalplannen” van de universiteiten. Zij vullen hun onderwijsprogramma aan met taalcursussen, om de individuele vaardigheden van de studenten te versterken.

De universitaire opleidingen die, met een groot aantal lessen in verschillende talen, de meertaligheid duidelijk als een van de centrale doelstellingen van het onderwijs positioneren, vallen eveneens in deze categorie. Toch worden ze op de eerste plaats bij de immersieactiviteiten ingedeeld. Deze verschillende initiatieven onderscheiden zich met hun ambities van de individuele opleidingen: het gaat hier om een geïntegreerde strategie met het specifieke doel de meertaligheid te promoten en de vaardigheden van hun publiek te ontwikkelen. In dit opzicht zou dit type initiatieven ook bij de subcategorie “promotie van meertaligheid” kunnen worden ingedeeld.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Onderwijs	GO! Meertalig Atheneum Woluwe	Onderwijs - opleiding	Opleidingsprogramma	GO! Meertalig Atheneum Woluwe
Onderwijs	Europese scholen	Onderwijs - opleiding	Opleidingsprogramma's	Europese scholen
Onderwijs	ULB Plan Langues	Onderwijs - opleiding	Opleidingsprogramma's	Université libre de Bruxelles
Onderwijs	Vrije Basisschool Pistache	Onderwijs - opleiding	Opleidingsprogramma's	Vrije Basisschool Pistache

INDIVIDUELE OF GROEPSOPLEIDINGEN

Op verschillende plaatsen worden taallessen aangeboden (alleen of naast andere activiteiten). Sommige werken meer specifiek samen met ondernemingen of hun werknemers (**LSI** of **Eurospeak**), andere staan voor iedereen open (de **CVO's** die door het Vlaams Gewest en de VGC worden georganiseerd, **CSL** van de Stad Brussel enz.).

Bepaalde opleidingen mikken op een specifiek publiek, zoals de cursussen sociale promotie (georganiseerd door de overheid, met name op het lokale niveau) of de lessen voor kinderen (**Spoken Kids**). Ook het project "**Langues européennes d'intégration**" (**LEI**) organiseert sociolinguïstische activiteiten en biedt een MOOC³ voor migranten aan. Dit project wordt gedragen door een consortium van verenigingen en openbare diensten (waaronder de gemeente Schaarbeek) en heeft de integratie van deze personen als hoofddoel.

Tot slot zijn ook de universiteiten belangrijke actoren van de individuele of groepsopleidingen, via twee organismen: **F9 Languages in Brussels** (ULB) en het Talencentrum **ACTO** (VUB) bieden naast hun activiteiten voor de universitaire gemeenschappen ook taalopleidingen voor elk publiek aan.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Immigratie	Sociolinguïstische activiteiten in het Huis van de Vrouw te Schaarbeek	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Project LEI (Langue européenne intégration) in het Huis van de Vrouw te Schaarbeek
Onderwijs	ACTO	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Vrije Universiteit Brussel
Socioprofessionele integratie	Taallessen	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Bruxelles Formation
Openbare diensten	Taallessen	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Centre culturel de Woluwe-Saint-Pierre A.S.B.L
Openbare diensten	Taallessen	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Ecole Jean-Louis Thys
Gezondheid en welzijn	Privé-taallessen voor medische beroepen	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Semantics School of langage

³ Online open cursus.

Opleiding	CSlangues	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Stad Brussel
Jongeren	Culture Kids	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Culture Kids
Opleiding	Eurospeak	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Eurospeak
Onderwijs	F9 Languages	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	ASBL F9 (Université libre de Bruxelles)
Onderwijs; wetenschappelijk onderzoek	Institut Langues Vivantes (ILV)	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	UCLouvain
Socioprofessionele integratie	Institut Machtens - Enseignement de promotion sociale	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Gemeente Sint-Jans- Molenbeek
Opleiding	LSI Brussel	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Language Studies International - LSI Brussel
Onderwijs	Medisch Frans	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Vrije Universiteit Brussel en Erasmushogeschool
Jongeren	Spoken	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Spoken Kids language, computer and Art training center
Socioprofessionele integratie	Uccle - Cours de promotion sociale	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Gemeente Ukkel
Onderwijs; wetenschappelijk onderzoek	ULB Langues	Onderwijs - opleiding	Opleidingen	Université libre de Bruxelles

CONVERSATIETAFELS

Ze worden georganiseerd door gespecialiseerde opleidingscentra of door verschillende actoren:

- De lokale overheden
- De universiteiten en hun talentcentra
- De communautaire of culturele centra
- De opleidingsorganismen
- Particulieren, via sociale netwerken
- ...

In de meeste gevallen organiseren deze initiatieven ook andere soorten activiteiten en delen we ze in bij een andere subcategorie; de op deze wijze georganiseerde conversatietafels vormen dan een tweede subcategorie.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Sociale cohesie en burgerschap	Conversatietafels	Onderwijs - opleiding	Conversatietafels	Brusselse Gemeenschapscentra diverse gemeentes
Sociale cohesie en burgerschap	Conversatietafels op sociale netwerken	Onderwijs - opleiding	Conversatietafels	Burgers/geen structuur

DE INTERCULTURELE ONTMOETINGEN VOOR HET LEREN VAN EEN TAAL

Patati, een initiatief van het *Huis van het Nederlands*, is een platform dat mensen met verschillende moedertalen met elkaar in contact brengt om duo's voor taalleren te vormen. Dit principe vinden we ook terug bij **Tandem**, een privéplatform. In de interactie met hun partner leren mensen een taal en ontdekken ze een andere cultuur. Bij wijze van voorbeeld hebben ook de ULB en de VUB een initiatief gestart dat **Tandem** heet (maar niets te maken heeft met het al genoemde initiatief) en dat studenten met verschillende moedertalen in contact brengt om samen hun vaardigheden te ontwikkelen.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Sociale cohesie en burgerschap	Pattati	Onderwijs - opleiding	Interculturele uitwisselingen	Huis van het Nederlands
Sociale cohesie en burgerschap	Tandem	Onderwijs - opleiding	Interculturele uitwisselingen	Tandem
Onderwijs	Tandem	Onderwijs - opleiding	Interculturele uitwisselingen	Université libre de Bruxelles & Vrije Universiteit Brussel

IMMERSIEACTIVITEITEN

Diverse organismen organiseren immersieactiviteiten. Zo organiseren de universiteiten immersieve leeractiviteiten met meertalige cursussen in verschillende studiedomeinen (vooral in de menswetenschappen). Door de leerstof rechtstreeks in andere talen te doceren, gaan ze verder dan het klassieke principe van de promotie van het taalonderwijs, dat gewoonweg taallessen in de onderwijsprogramma's opneemt⁴.

Daarnaast worden taalbadstages ook aangemoedigd door initiatieven zoals **Tremplin Langues** en **Bel'j** (BIJ – Bureau International Jeunesse).

Tot slot verdienen ook de in meertalige omgevingen georganiseerde vrijetijdsactiviteiten aandacht (zoals de stages en activiteiten van **Culture Kids**).

⁴ Het valt hoe dan ook op dat meer en meer universitaire opleidingen meertaligheid eisen, om de studenten professioneel te maken: ofwel door middel van verplichte taallessen op bachelorniveau, ofwel met cursusmodules in andere talen, ofwel met volledig tweetalige of zelfs drietalige cursussen (bachelor of master).

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Onderwijs	Bachelier bilingue français-anglais en Science Politique	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université Saint-Louis
Onderwijs	Bachelier et Master en Droit	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université libre de Bruxelles
Onderwijs	Bachelier et Master en Sciences économiques	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université libre de Bruxelles
Onderwijs	Meertalige Bachelor en Master Verpleegkunde	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Hogeschool Odisee
Onderwijs	Bachelier trilingue en Science Politique	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université libre de Bruxelles
Onderwijs	Bachelier trilingue en Science Politique	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université Saint-Louis
Jongeren	Bel'j	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Ministeries van jeugd 3 Gemeenschappen België
Jongeren	Chicago	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Maison de jeunes Chicago ASBL
Opleiding	CVOsemper	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	VGC & Vlaams overheid
Onderwijs	Master en Communication Multilingue	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Université libre de Bruxelles
Onderwijs	Multilingual master in linguistics and literary studies	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Vrije Universiteit Brussel
Immigratie	Project LEI (Langues européennes d'intégration)	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Project LEI (Langue européenne intégration)
Jongeren	Tremplin Langue	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	BIJ (Bureau International de la Jeunesse)
Sociale cohesie en burgerschap	Expertisecentrum PIM (samenwerking met Het huis van het kind)	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Foyer ASBL
Sociale cohesie en burgerschap	Poly-Me	Onderwijs - opleiding	Immersieactiviteiten	Foyer ASBL

DIGITALE LEERMIDDELEN

Met deze tools kunnen mensen online op eigen houtje leren. De mapping heeft twee bijzondere interessante tools geïdentificeerd:

- a. **Brulingua**, om gratis en op eigen tempo vier talen aan te leren, door middel van online activiteiten (website of mobiele app). Dit initiatief van Actiris was aanvankelijk voor werkzoekenden bestemd maar is naar het geheel van de Brusselse bevolking verruimd.
- b. De MOOC van de ULB, "**Spice up your English**": een open, gratis online cursus om in 9 weken virtuele lessen een basiskennis van het Engels op te doen.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Opleiding	Brulingua.brussels	Onderwijs - opleiding	Digitale tools	Actiris.brussels
Onderwijs	Online Mooc "Spice up your English"	Onderwijs - opleiding	Digitale tools	Université libre de Bruxelles

2. Tools en hulpmiddelen

Bij de concrete tools en ondersteunende diensten vinden we vooral drie types initiatieven.

SOCIALE TOLKENDIENSTEN

In Brussel bestaan verscheidene punctuele, meestal sociale tolkendiensten. Ze worden aangeboden door organisaties en openbare diensten of door gespecialiseerde organismen. Een voorbeeld is **SETIS**, de voormalige tolkdienst van de vzw CIRÉ, die de communicatie tussen enerzijds de openbare diensten en de interveniënten van de non-profitsector en anderzijds de bevolking van buitenlandse herkomst vergemakkelijkt. Een andere belangrijke actor voor dit type initiatief is **Brussel Onthaal vzw** (gesteund door het Brussels Gewest).

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Sociale cohesie en burgerschap	Bruxelles Accueil ASBL/Brussel Onthaal vzw	Ondersteuning - tools	(Sociale) tolkdienst	Bruxelles Accueil ASBL/Brussel Onthaal vzw
Gezondheid en welzijn	Interculturele bemiddelaars – Interne vertaaldiensten	Ondersteuning - tools	(Sociale) tolkdienst	Cliniques universitaires Saint-Luc
Gezondheid en welzijn	Interculturele bemiddelaars – Interne vertaaldiensten	Ondersteuning - tools	(Sociale) tolkdienst	UZ Brussel + CHU Brugmann
Sociale cohesie en burgerschap	Setis Bxl - Un lien pour se comprendre	Ondersteuning - tools	(Sociale) tolkdienst	Setis Bxl - ASBL
Sociale cohesie en burgerschap	Bruxelles Accueil ASBL/Brussel Onthaal vzw	Ondersteuning - tools	(Sociale) tolkdienst	Bruxelles Accueil ASBL/Brussel Onthaal vzw

DE CONCRETE PRAKTISCHE TOOLS

De tools die het **Huis van het Nederlands** ter beschikking stelt, zijn het belangrijkste voorbeeld van concrete hulpmiddelen. Het betreft een reeks woordenboeken en zakrepertoria voor een eenvoudige communicatie in drie talen over diverse specifieke thema's: communicatie tussen ouders en leerkrachten, tussen patiënten en zorgverstrekkers, openbaar vervoer, horeca, handelszaken, culturele sector enz.

We vermelden ook **e-Translation**, een online automatische vertaaldienst die door de Europese Commissie wordt verzorgd. Hij is bestemd voor de Europese openbare besturen, de kleine en middelgrote ondernemingen en de taaldepartementen van de universiteiten⁵.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Internationale functie	e-translation	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Europese Commissie
Gezondheid en welzijn	Universal Doctor/ Nurse Speaker	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Universal Doctor
Onderwijs	Duidelijk Nederlands op School	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands / VGC / Vlaamse Gemeenschap
Gezondheid en welzijn	MEDICA FR.NL.EN.	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands
Immigratie	Online platform project LEI (MOOC)	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Project LEI (Langue européenne intégration)
Handelszaken en ondernemingen	Zakwoordenboek FR/NL voor de horeca: Un zeste de néerlandais	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands
Cultuur	Zakwoordenboek FR/NL/EN voor de culturele sector: CULTU(U)R(E)	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands
Openbaar vervoer	Zakwoordenboek NL/FR voor de sector openbaar vervoer	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands
Handelszaken en ondernemingen	Zakwoordenboek voor handelszaken: Prêt à parler	Ondersteuning - tools	Praktische tools	Huis van het Nederlands

DE TOOLS/CENTRA VOOR TESTS EN CERTIFICERINGEN

De online tests, gestandaardiseerde tests en de toekenning van certificaten vormen een categorie met weinig initiatieven. Slechts enkele centra bieden gestandaardiseerde tests aan die door een certificering worden gevolgd. De meeste initiatieven die voor deze categorie in aanmerking zouden komen, ontwikkelen andere hoofdactiviteiten en bieden de tests bij wijze van aanvulling aan. Een voorbeeld is **Brulingua**, dat een gestandaardiseerde test voorstelt voor de evaluatie van het niveau in de aangeleerde taal, of het Talencentrum van de VUB (**ACTO**) dat internationaal erkende certificeringstests zoals de TOEFL aanbiedt.

⁵ https://ec.europa.eu/info/resources-partners/machine-translation-public-administrations-ettranslation_fr

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Onderwijs	Language Examination Centre	Ondersteuning - tools	Testen en certificering	Language Certification Center
Openbare diensten	Taaltesten	Ondersteuning - tools	Testen en certificering	Selor

3. Informatie over en promotie van meertaligheid

INFORMATIE OVER MEERTALIGHEID

In deze categorie noteren we eerste enkele punctuele conferenties die door de universiteiten of overheden worden georganiseerd, naast producties en publicaties met informatie over het taalgebruik (zoals de publicaties van **Brio Brussel**).

Daarnaast stippen we twee initiatieven aan die bijzonder interessant zijn voor de informatie over en de ondersteuning van de meertaligheid in Brussel:

- Het **Marnix-plan**, een “groepsinitiatief voor de promotie van een vroeg en coherent leren van verscheidene talen in het geheel van de Brusselse bevolking. Het geeft voorrang aan het Frans, het Nederlands en het Engels maar moedigt ook de doorgifte van alle moedertalen aan”⁶. Het werd ontwikkeld door een collectief van Brusselse burgers en universitair en wordt door verschillende kanalen (waaronder de Koning Boudewijnstichting) gesubsidieerd. Het stelt een inventaris voor van een groot aantal Brusselse initiatieven voor taalleren (in het bijzonder de conversatietafels).
- Het **Expertisecentrum PIM** (Partners in meertaligheid) is een referentie voor meertalig onderwijs, zowel voor de gezinnen als voor professionals in de sector van het onderwijs en de jeugd. Dit is een dienst van de **vzw Foyer**, die actief is in het domein van de interculturaliteit in Brussel.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Wetenschappelijk onderzoek	BrioBrussel	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	BrioBrussel (financiering door Vlaamse overheid)
Wetenschappelijk onderzoek	Centre for Linguistics (CLIN)	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	Vrije Universiteit Brussel
Sociale cohesie en burgerschap	Expertisecentrum PIM (samenwerking met Het huis van het kind)	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	Foyer vzw

⁶ <https://www.marnixplan.org/Het-Marnixplan>

Openbare diensten	Commissioner.Brussels	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	Commissioner.Brussels
Sociale cohesie	Huis van het Nederlands	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	Huis van het Nederlands
Sociale cohesie en burgerschap	Marnix-plan	Informatie - promotie	Informatie over meertaligheid	Collectief van burgers en wetenschappers

PROMOTIE VAN MEERTALIGHEID

De prioritair in deze categorie geïnventariseerde initiatieven voor de promotie van de meertaligheid zijn weinig talrijk. Anderzijds dragen veel initiatieven indirect bij aan de promotie van de meertaligheid, met die uitdaging als hoofddoel. Het betreft opleidingsprogramma's, immersieactiviteiten en alle initiatieven die diverse publieksgroepen de weg willen wijzen naar meertaligheid in het dagelijkse leven.

De mapping toont evenwel dat de overheidsinitiatieven in dit domein schaars zijn.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Sociale cohesie en burgerschap	Aula Magna	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Aula Magna vzw
Internationale functie	Congres "Multilingues sans en avoir l'air" van 18 maart 2020	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Direction des Relations Internationales de la Fédération Wallonie-Bruxlles
Internationale functie	Congres "Multilinguisme : comment Bruxelles peut-elle devenir un exemple pour le reste du monde"	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Jubel festival
Sociale cohesie en burgerschap	Planting Languages	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Gefinancierd door de EU
Onderwijs	Symposium "Meertaligheid in het onderwijs: histoire commune"	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Erasmus Hogeschool, HO Gent & Haute école Francisco Ferrer

4. Meertalige aanbiedingen, diensten en organisaties

Ook bij de initiatieven die diensten aanbieden of alle soorten publieksgroepen in verschillende talen onthalen, kunnen we verschillende subcategorieën identificeren.

TOEGANG TOT INFORMATIE

Verschillende organisaties bieden toegang tot informatie (vooral met betrekking tot hun diensten) aan in andere talen dan de twee officiële talen van het Gewest (voornamelijk in het Engels). Dat kunnen

bijvoorbeeld meertalige websites zijn, of systematische vertaalde mededelingen (zoals bij de **MIVB**, die haar aankondigingen in de stations systematisch in de drie talen vertaalt).

De toegang tot informatie over de vele openbare diensten waarmee de Brusselaars te maken kunnen krijgen, is in dit opzicht een bijzonder belangrijke uitdaging. Maar hoewel sommige websites van openbare diensten in drie talen beschikbaar zijn, blijft dit een zeldzame praktijk, vooral op het niveau van de lokale overheden, die toch een niet te verwaarlozen nabijheidsrol voor de Brusselse bevolking spelen. Sommige gemeenten beschikken niet eens over een vertaling van hun website in het Nederlands.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Openbare diensten	Belgium.be : meertalige website	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Belgische Overheid
Immigratie	BXL Refugees : meertalige website	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Burgerplatform voor steun aan vluchtelingen
Vereniging - Openbare diensten	Drietalinge communicatie	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Brulocalis
Openbaar vervoer	Drietalinge communicatie van de MIVB	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	MIVB
Media	DaarDaar	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	DaarDaar
Jongeren	D'broej	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	D'Broej vzw
Openbare diensten	Info Coronavirus	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Belgische Overheid
Openbare diensten	Elsene- Vertaalcel	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Gemeente Elsene
Openbare diensten	Jette : meertalige website	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Gemeente Jette
Telecommunicatie	Pikx proximus	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Proximus
Openbare diensten	Visit Brussels	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	visit.brussels
Openbare diensten	Visit Brussels – Dienst Copywriting & Translations	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	visit.brussels
Openbare diensten	Sint-Pieters-Woluwe: meertalige website	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	Gemeente Sint-Pieters- Woluwe

MEERTALIG AANBOD

Meerdere organisaties hanteren strategieën met een meertalig aanbod. Dit is bijvoorbeeld het geval bij bepaalde publicaties met meertalige inhoud (**Brussels Studies**, **Kids Gazette**, **Vlan**, **Bruzz**) of culturele diensten (**Greeters Brussels** en diverse musea).

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Cultuur	Culturele Agenda van Elsene	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Gemeente Elsene
Media	Meertalige artikels	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	VLAN
Wetenschappelijk onderzoek	Brussels Studies	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Brussels Studies Institute
Media	Bruzz meertalige editie	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Bruzz
Cultuur	BXL Wild	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Burgerinitiatief
Cultuur	Ik heb een held ontmoet (L'isolat)	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Koninklijk Museum voor het leger en de krijgsgeschiedenis
Cultuur	KidsGazette	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Burgerinitiatief
Sociale cohesie en burgerschap	Setis Bxl – Co-faciliteren van burgerworkshops	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Setis Bxl - ASBL

ONTHAAL VAN HET PUBLIEK

Het betreft initiatieven van organisaties die strategieën ontwikkelen om hun publiek een beter meertalig onthaal aan te bieden. Voorbeelden zijn de taalplannen van de Iris-ziekenhuizen of de MIVB, maar ook alle organisaties die hun medewerkers taallessen aanbieden met het oog op een betere uitvoering van de taken waarin ze met verschillende publieksgroepen (gebruikers, klanten, patiënten, ...) interageren.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Handelszaken en ondernemingen	BBP – Meertalige terminologie van producten	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Brussels Beer Project
Openbare diensten	Begeleidingscentrum voor kinderen en gezinnen	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Gemeente Elsene
Toerisme	Greeters Brussels	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	visit.brussels
Openbare diensten	IrisBox	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Brussels Gewest
Openbaar vervoer	Talenplan	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	MIVB
Gezondheid en welzijn	Talenplan (HopITAAL)	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Iris ziekenhuizen (Iris Academy)
Openbare diensten	Opleidingspremie	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Brussel Economie en Werkgelegenheid Directie Steun aan ondernemingen
Handelszaken en ondernemingen	Meertalige terminologie van producten	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Onthaal van het publiek	Brasserie de la Senne

INTEGRATIE VAN DE PUBLIEKSGROEPEN IN DE PROCESSEN

Tot slot benadrukken we dat bepaalde organisaties hun processen rechtstreeks meertalig ontwikkelen om hun doelpubliek maximaal te betrekken. Dit is onder meer het geval met het Plan Good Move van Brussel Mobiliteit.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Mobiliteit	GoodMove	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Integratie van het publiek	Bruxelles Mobilité

5. De tweetalige initiatieven FR-NL

Hoewel de methodologische nota die bij de aanvang van de studie werd opgesteld de uitsluiting voorzag van initiatieven die “alleen” met Nederlands en Frans werken (aangezien de nota meertaligheid definieert als de combinatie van een van die talen met een ander taal), hebben we in het onderzoek voor de mapping van de meertalige initiatieven interessante of originele initiatieven geïdentificeerd die ons relevant lijken voor dit verslag. Ze kunnen namelijk als vertrekpunt dienen voor de implementatie van nieuwe initiatieven met andere talen, terwijl ze bovendien toelaten om sommige actoren te betrekken die een cruciale rol kunnen spelen in het domein van de meertaligheid.

De onderstaande tabel vermeldt enkele van deze initiatieven. Het spreekt vanzelf dat het tweetalige karakter van het Brussels Gewest aanleiding geeft tot een zeer groot aantal andere initiatieven die het gebruik van het Frans en het Nederlands combineren of die bepaalde publieksgroepen aanzetten om de andere taal te leren. Deze initiatieven zijn niet in onze studie opgenomen.

Sector	Initiatief	Categorie van het initiatief	Subcategorie I	Verantwoordelijk organisme
Onderwijs	Symposium “Meertaligheid in het onderwijs: histoire commune”	Informatie - promotie	Promotie van meertaligheid	Erasmus Hogeschool, HO Gent & Haute école Francisco Ferrer
Cultuur	Culturele Agenda van Elsene	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Gemeente Elsene
Cultuur	BXL Wild	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Burgerinitiatief
Cultuur	Ik heb een held ontmoet (L'isolat)	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Meertalig aanbod	Koninklijk Museum voor het leger en de krijgsgeschiedenis
Media	DaarDaar	Meertalig aanbod / meertalige dienst	Toegang tot informatie	DaarDaar

6. Vaststellingen en aandachtspunten

Hierna bespreken we enkele aandachtspunten of verrassende bevindingen met betrekking tot de geïnterviewde initiatieven. Ook hier betreft het algemene trends, aangezien de mapping niet volledig is. Toch geven deze trends stof tot denken en stellen ze ons in staat om bepaalde leemten te ontdekken.

In de categorie “Onderwijs en opleiding” stellen we vast dat de meeste projecten door overheden of vergelijkbare organismen worden gedragen (onderwijs of gesubsidieerde verenigingssector). De tools zijn relatief klassiek: conversatietafels en opleidingen zijn de talrijkste initiatieven. Twee types initiatieven lijken echter interessante pistes, ofwel door hun strategische aanpak, ofwel door hun innoverende karakter.

- De taaltandems combineren meertaligheid met sociale cohesie en laten de deelnemers een cultuur ontdekken. Deze vorm van taalleren kan ook in een vrijetijdscontext (culturele activiteiten bijwonen, een kop koffie drinken, ...) of in een digitale context (videogesprekken, instant messaging, ...) plaatsvinden. Het is bovendien meestal een (vrijwel) gratis vorm van leren. Dit zijn dus drie meerwaarden in termen van toegankelijkheid en inclusie die ons ertoe aanzetten deze initiatieven op de voorgrond te brengen.
- De activiteiten en het leren met immersie zijn eveneens een manier om meertaligheid met andere doelstellingen te combineren. Deze benaderingen met meerdere doelstellingen, zoals school- of universitaire cursussen of vrijetijdsactiviteiten met immersie, zijn voor de meeste publieksgroepen en in het bijzonder voor het jonge publiek aantrekkelijker.

Maar in het licht van hun zeer internationale karakter en het streven naar professionalisering van de studenten met wie ze werken, stellen we vast dat de universiteiten uiteindelijk weinig echt meertalige programma's aanbieden (in verhouding met hun globale volume). De menswetenschappen zijn trouwens erg dominant in deze programma's, terwijl de domeinen van de wetenschappen, de techniek en de gezondheid weinig (of geen) meertalige projecten kennen. Daarnaast is het aanbod van punctuele immersiecursussen, afgezien van de meertalige programma's, meestal beperkt tot de master-programma's. Tot slot komt het concept van de meertaligheid in de verschillende scholen en universiteiten vooral tot uiting in een aanbod van *full English* programma's.

In de categorie “Promotie en informatie” zien we dat de doelgroepen meestal zeer groot zijn. Deze initiatieven zijn trouwens weinig gecoördineerd en geïntegreerd. Diverse actoren werken zonder onderling overleg en weinig initiatieven lijken uit de openbare diensten voort te komen. Bijgevolg zijn ofwel de openbare diensten weinig actief in de promotie van en de informatie over meertaligheid,

ofwel hun initiatieven weinig zichtbaar, aangezien ze in onze mapping zelden voorkomen. Het gebrek aan coördinatie tussen de communautaire overheden op het Brusselse grondgebied dient eveneens te worden beklemtoond en versterkt zeer waarschijnlijk de noodzaak dat het gewestelijke (en niet het communautaire) niveau een materie als de meertaligheid en haar vele transversale en transdisciplinaire uitdagingen naar zich toe trekt.

Nog steeds met betrekking tot de informatie over de meertaligheid, werden wij verrast door het ontbreken van gecentraliseerde informatiepunten die aangepast zijn aan de verschillende actoren die informatie/hulp/middelen rond de meertaligheid kunnen zoeken: ouders die wensen dat hun kind talen leert, meertalige gezinnen, leerkrachten die met de uitdagingen van de meertaligheid te maken krijgen (bijvoorbeeld met een kind uit een meertalig gezin), openbare besturen/instellingen die hun klantgerichtheid willen verbeteren door hun publiek meertalig te onthalen, handelszaken en organisaties die met een meertalige context worden geconfronteerd, werkzoekenden enz.

Ook wat de meertalige aanbiedingen en diensten van (al dan niet openbare) organisaties betreft, levert de mapping enkele nuttige inzichten op. Om te beginnen hebben we vastgesteld dat het dienstenaanbod van de Brusselse openbare diensten weinig meertalig is. Uit het oogpunt van het onthaal van de gebruikers en de toegang tot informatie blijft tweetaligheid de regel (afgezien van de enkele gewestelijke en nog schaarsere communautaire websites die een Engelse vertaling aanbieden). Gezien het multiculturele karakter van Brussel stellen we hier vast dat de klantgerichtheid relatief zwak blijft op het vlak van de toegang tot informatie en het onthaal van de gebruikers.

Bovendien toont de mapping weinig initiatieven van organisaties die hun personeel aanmoedigen om hun taalvaardigheid te ontwikkelen (los van het klassieke tweetalige karakter van Brussel). Anderzijds moeten we preciseren dat het hier zuiver interne informatie van de organisaties betreft, zodat ze minder gemakkelijk met een *desk research* strategie kan worden opgespoord. Toch is het interessant om dieper in te gaan op deze vraag voor de openbare diensten: de multiculturaliteit vergroot immers de relevantie van het vermogen om informatie of eenvoudige administratieve handelingen aan het loket in andere dan de twee officiële talen van het Gewest aan te bieden. Sommige besturen pakken deze uitdaging aan, maar het is moeilijk om de strategie te identificeren waarmee ze hun doel trachten te bereiken. Het is bijvoorbeeld een concrete vraag of de besturen hun personeel rekruteren op basis van de taalbehoeften (een door de taalbehoeften gedicteerde rekruteringsstrategie) en of ze hun ambtenaren opleidingsplannen aanbieden (strategie voor de versterking van de interne competenties).

De vrijwel volledige afwezigheid van meertalige initiatieven op het niveau van de media is eveneens een interessante vaststelling, ook al is ze niet echt verbazend, gelet op het communautaire karakter

van deze bevoegdheid. **Bruzz** is uiteindelijk de enige zichtbare uitzondering op deze volgens ons belangrijke leemte.

Op het vlak van de gezondheidsdiensten zien we weinig interne sociale tolkdiensten in de ziekenhuizen (en als ze bestaan, zijn ze weinig zichtbaar, aangezien onze *desk research* ze niet kon vinden). We hebben hier en daar taallessen voor het zorgpersoneel opgetekend. Voor het overige lijken de specifieke zakrepertoria voor het medische domein (Huis van het Nederlands) een nuttig initiatief.

Tot slot stellen we vast dat het aanbod van de digitale tools erg klein is in verhouding met de rol die het digitale in onze samenleving speelt. Naast **Brulingua** en de verschillende geïnventariseerde **MOOC** zijn er geen digitale tools die een noemenswaardige piste vormen.

RANDVOORWAARDEN VOOR EEN SUCCESVOL MEERTALIGHEIDSBELEID

I. Een toenemend draagvlak voor meertaligheid

Hoewel het omarmen van meertaligheid vanuit historisch oogpunt soms nog steeds gevoelig ligt, zoals onder meer wordt besproken in Witte en Van Velthoven (2010), wint het de laatste jaren duidelijk aan kracht op zowel individueel als op maatschappelijk niveau.

De Brusselaar is zich eveneens bewust van deze linguïstische realiteit, en van de troeven van individuele meertaligheid voor zijn of haar sociale en economische mobiliteit. Janssens (2018a) toonde onder meer dat 90% van de bevroegde Brusselaars voorstander is van twee- en/of meertalig onderwijs; dat de Brusselaars zich ongeacht hun thuis- of gebruikstaal met Brussel kunnen identificeren; dat meertaligheid op de Brusselse werkvloer toenemend een noodzaak wordt; en dat ca. 45% van de interacties met burens in de stad meertalig zijn.

Op maatschappelijk niveau vindt meertaligheid eveneens toenemende steun. De laatste decennia wordt een graduele depolarisatie van de traditionele taalkundige breuklijn geobserveerd (Janssens & Vaesen, 2015; O'Connor & Vaesen, 2018). Een rapport van Van Haute et al. (2018), over het lokale bestuur, illustreert binnen voorgenoemde context een toenemende openheid inzake twee- en/of meertaligheid in de overheidsdiensten. Andere studies (O'Donnell & Toebosch, 2008; Van Parijs, 2007; Van Parijs, 2013) wijzen dan weer op de internationale functie van Brussel als Europese hoofdstad en op de bewuste keuze om de stad expliciet als meertalig te profileren. Ondertussen wordt ook vanuit het maatschappelijk middenveld, de culturele sector en het verenigingsleven ingezet op het multiculturele en meertalige karakter van Brussel, via verscheidene meertalige initiatieven (Nassaux, 2011; Shelley, 2015; Temmerman, 2018).

Die dynamiek zorgt er mee voor dat er een toenemend draagvlak voor meertaligheid in zowel formele en als informele interacties ontstaat. Meertaligheid verdeelt de Brusselaars niet langer, met andere woorden, maar wordt wel het bindmiddel van de Brusselse samenleving. Dit betekent niet dat Brussel zijn meertalig karakter *per se* optimaal benut. Die Brusselse meertalige realiteit stoot namelijk nog steeds op een tweetalig (institutioneel) keurslijf (Janssens, 2018a).

II. Meertaligheid als een oxymoron in Brussel – uitdagingen en opportuniteiten voor het meertaligheidsbeleid

De bronnenstudie van ca. 100 wetenschappelijke publicaties en een reeks interviews, met zowel nationale en internationale experts, laten toe de randvoorwaarden, knelpunten en opportuniteiten voor een succesvol meertaligheidsbeleid te beschrijven. Deze expertise werd aansluitend getoetst aan de internationale vakliteratuur.

1. Meertaligheid in de dienstverlening

Vooreerst is het relevant om in te gaan op de verhouding tussen individuele en maatschappelijke meertaligheid. Zoals wordt besproken in Van Parijs (2000; 2012), Rillof en Michielsen (2014) en Shorten (2017) is individuele taalvaardigheid een cruciale voorwaarde om actief te kunnen deelnemen aan - maar eveneens deel uit te maken van - de Brusselse samenleving.

Eén van de voornaamste uitdagingen binnen deze context is de *toegankelijkheid* van publieke en private dienstverlening, ongeacht de individuele taalachtergrond van de Brusselaars (Van der Jeught, 2017).

Ondanks de ervaring die de Brusselse dienstverlening heeft met het meertalige karakter van de stad stelt men vast dat deze recentelijk wordt geconfronteerd met een toenemende communicatiekloof tussen de dienstverlener en de burger, vanwege het gebrek aan een gemeenschappelijke taal (Rillof, Van Praet & De Wilde, 2015).

Ter illustratie: de vzw *Brussel Onthaal* ontving in 2016 bijna 13.000 aanvragen voor interculturele bemiddelaars (Kerremans et al., 2018). Verder bracht etnografisch en taalkundig onderzoek aan het licht dat de Brusselse sociaal-linguïstische diversiteit eveneens sterk weerspiegeld wordt in specifieke dienstverlenende sectoren zoals de de gezondheids- en welzijnszorg (Devroey & Kalala Ntumba, 2012; Janssens, 2018a). Cox' (2017) studie van geneeskundige raadplegingen toonde, bijvoorbeeld, dat er in 31% van de bestudeerde interventies niet minder dan 42 vreemde talen werden gesproken, naast het Frans, Nederlands en Engels.

Om het hoofd te kunnen bieden aan die huidige taalkundige uitdagingen maken verschillende Brusselse actoren, instellingen en diensten gretig gebruik van *brugfuncties* (Rillof, Van Praet & De Wilde, 2015; Cox & Lázaro Gutiérrez, 2016), die uitgebreid worden toegelicht in het mapping-gedeelte van deze studie onder de categorieën “outils et supports” en “offre, service et organisations multilingues”. Net zoals een andere studie van Kerremans en collega’s (2018), illustreert de mapping evenwel ook dat dergelijke hulpmiddelen versnipperd zijn tussen vele actoren en domeinen. Uit de mapping blijkt verder bovendien dat, tot op heden, de voorkeur uitgaat naar traditionele communicatiestrategieën, eerder dan naar digitale alternatieven, om de linguïstische en interculturele barrières te overbruggen (cfr. Pym, 2018a).

Een ander element dat bij de verhouding tussen individuele en maatschappelijke meertaligheid ter discussie staat is het inburgeringstraject. Zoals Kraus en collega’s (2018) aangeven is het in die context soms onvoldoende om slechts één officiële taal te beheersen in een meertalige omgeving.

Concreet beantwoorden de huidige inburgeringstrajecten onvoldoende aan de multiculturele en meertalige leefwereld waarin de Brusselse nieuwkomers school lopen, wonen en/of werken. Inburgerende Brusselaars zijn dus vaak aangewezen op hun eigen initiatief en creativiteit om buiten school en werkplek om het Frans en/of Nederlands te leren (Xhardez, 2016; Van Caudenberg & Nouwen, 2020).

De huidige situatie zorgt evenwel voor een "etnolinguïstische tweedracht" tussen de nieuwkomers, op basis van de status van hun taal (Dunbar & McKelvey, 2018). Die realiteit uit zich, onder meer, in de dichotomie tussen *migrant* en *expat*, het Frans en het Nederlands, eentaligheid of meertaligheid, en thuistaal tegenover de officiële talen (Gatti, 2009; Van Parijs, 2012; Xhardez, 2016; Dekeyser, Puschmann & Agirdag, 2019). Desalniettemin wijst de mapping op een breed aanbod aan succesvolle initiatieven, inzake “Éducation - Formation”, die zowel de nieuwkomers als Brusselaars ondersteunen, via formele taalverwerving, interculturele interacties en immersieactiviteiten.

2. Meertaligheid op de arbeidsmarkt

Door de regionale, nationale en internationale functies van Brussel, concentreert de Brusselse arbeidsmarkt zich sterk op hoogopgeleiden. Naast een diploma blijkt talenkennis evenwel een *conditio sine qua non* te zijn voor jobsucces (Mettewie, Van Mensel & Belang, 2006).

Vanuit taalsociologisch oogpunt beaamt het taalbarometeronderzoek voorgaande vaststelling. Slechts een derde van de Brusselse arbeidssituaties is eentalig (Janssens, 2018a). Een studie van Actiris, de Brusselse openbare tewerkstellingsdienst, bevestigde dit: meer dan de helft van de door hen ontvangen werkaanbiedingen bevatte expliciete taalvereisten (Brussels Observatorium voor de

Werkgelegenheid, 2017). Verder verkiest een vierde van de Brusselse ondernemingen een meertalige kandidaat, zelfs zonder technische vaardigheden, als de betrekking interpersoonlijk contact met klanten of leveranciers met zich meebrengt (Mettewie & Van Mensel, 2009).

De internationale vakliteratuur wees in dit verband al herhaaldelijk op de toegevoegde waarde van meertalige werknemers voor bedrijven in een metropolitane context, met een duidelijke bonus wat de potentiële toegang tot nieuwe markten betreft, en ook verbeterde handelsrelaties, concurrentievoordelen en hogere productiviteit (Grin & Vaillancourt, 1997; Felicia, 2009; Grin, Vaillancourt & Sfreddo, 2011). Voor de werknemer zelf betekent individuele meertaligheid een betere toegang tot de arbeidsmarkt, hogere lonen en interessantere functies (Grin 2003, 2013; Christofides & Swidinsky, 2010). Ook de reeds vernoemde studie van Actiris over taalvereisten en talenkennis vermeldt een positief verband tussen de gemiddelde kennis van de 2de officiële taal en de inschakeling op de arbeidsmarkt, afgezien van het opleidingsniveau en inactiviteitsduur (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2017). Naast de voordelen voor werknemers en ondernemingen, is er bovendien de vaststelling dat (maatschappelijke) meertaligheid ten goede komt aan de samenleving (Grin, Sfreddo & Vaillancourt 2011). Terwijl het bruto binnenlands product (voortaan BBP) van Zwitserland met 10% wordt verhoogd door meertaligheid (ibid.), schatten Foreman-Peck en Wang (2014) dat het Verenigd Koninkrijk jaarlijks € 53 miljard - of 3,5% van zijn BBP - verliest als gevolg van beperkte vreemdetalenkennis.

Dit alles neemt niet weg dat het aanwezige taalpotentieel nog steeds onvoldoende wordt benut op de Brusselse arbeidsmarkt (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2017; Janssens, 2018a) en dat er, anderzijds, slechts een gering aantal initiatieven zijn binnen het domein “commerces et entreprises” die meertaligheid op de arbeidsmarkt aanmoedigen, ondersteunen en bestendigen bij werknemers, werkzoekenden en ondernemingen.

3. Meertaligheid in het Brussels onderwijs

Ondanks de zeer diverse leerlingenpopulatie van het Brussels onderwijs (zie bijv. Humblet et al., 2015; Sacco et al., 2016), biedt het huidige institutionele kader onvoldoende speelruimte om deze multiculturele en meertalige realiteit optimaal te benutten. Zoals Wayens, Janssens en Vaesen (2013) aankaarten, functioneren de Franstalige en de Nederlandstalige onderwijssystemen tot op heden vooral parallel naast elkaar – met uitzondering van enkele *ad hoc* samenwerkingen. Bovendien huisvest Brussel verschillende internationale en anderstalige private onderwijsinstellingen waarover de gemeenschappen (COCOF en VGC) geen bevoegdheid hebben. Initiatieven rond meertaligheid en taalbeleid in het onderwijs blijven hierdoor vooral geconcentreerd binnen de eigen taalgroep, en

verzaken aan het potentieel van samenwerking met scholen van de andere taalgemeenschap(en) in het meertalige Brussel.

KLEUTER-, PRIMAIR EN SECUNDAIR ONDERWIJS

Toch is het maatschappelijke draagvlak voor (en de nood aan) meertalig onderwijs in Brussel sterk aanwezig, zoals Janssens (2018a) aantoont in het taalbarometeronderzoek. Bij een grote groep Brusselse leerlingen wordt namelijk vastgesteld dat hun thuistaal niet *per se* overeenstemt met de onderwijstaal (Wayens, Janssens & Vaesen, 2013; Janssens, 2018a).

Regelmatig wordt meertaligheid vanuit dit oogpunt als één van de voornaamste aandachtspunten in het onderwijs gepercipieerd, vanuit een bezorgdheid over de leerkansen en leerresultaten van de scholieren (Jacobs & Rea, 2011; Pulinx & Van Avermaet, 2014; Van Avermaet, 2015).

Sinds enkele jaren is meertalig onderwijs wel aan een opmars bezig in het formeel Franstalig en Nederlandstalig onderwijs. De Franse Gemeenschap voorziet reeds sinds 1998 immersieonderwijs volgens het “onderdompelingstype” (Janssens & Vaesen, 2015). Langs Nederlandstalige zijde liepen er tevens enkele meertaligheidsprojecten, waaronder STIMOB, het Foyer programma “onderwijs in eigen taal en cultuur” (1980-2012) en het VALIDIV-project (2012-2015). Sinds het schooljaar 2014-2015 wordt “Content and Language Integrated Learning” (voortaan CLIL) ook aangeboden in het Nederlandstalige, Brusselse secundair onderwijs. Verschillende universitaire onderzoekscentra volgen die Brusselse onderwijsdynamiek op de voet.

Desondanks stoten de voorgenoemde leermethodes op een aantal beperkingen in de Brusselse context. In het Franstalige immersieonderwijs ontbreekt het bijvoorbeeld aan een kritische massa aan Nederlandstalige scholieren. Parallel zijn er slechts vier middelbare scholen in het Nederlandstalige, Brusselse onderwijs, die een CLIL-traject aanbieden (Lochtman, 2018; Van Mensel et al., 2019).

Door deze institutionele context is het dan ook niet verbazend dat er slechts een gering aantal meertaligheidsinitiatieven binnen het formeel basis- en secundair onderwijs in Brussel opgeijst kon worden in de mapping. Wel valt de creativiteit op waarmee deze scholen proberen om hun meertalige ambities te rijmen met hun wettelijke verplichtingen. Verscheidene extra-curriculaire initiatieven, zoals Spoken, Culture Kids en Chicago, beogen ook formele taalverwerving bij minderjarige en minderheidsgroepen.

HOGER ONDERWIJS

Hoewel het BHG niet bevoegd is voor de in Brussel gevestigde instellingen voor hoger onderwijs (voortaan IHO), speelt het wel een belangrijke rol in het stimuleren en faciliteren van samenwerkingen tussen de instellingen van beide taalgemeenschappen (Janssens, 2018b).

Innoviris, dat bevoegd is voor het onderzoeks- en ontwikkelingsbeleid van het BHG, verschaft bijvoorbeeld financiële ondersteuning voor maatschappelijk relevant onderzoek dat in partnerschap uitgevoerd wordt tussen Nederlandstalige en Franstalige instellingen. Meertaligheid fungeert op dit ogenblik evenwel niet als een permanent transversaal thema in de projectoproepen van Innoviris, waardoor een belangrijk potentieel voor innovatie en maatschappelijke valorisatie onbenut blijft. Meerdere internationale experts wezen op de "quick win" die een dergelijke onderzoekslijn rond meertaligheid kan betekenen, en op de grote maatschappelijke en economische return van dergelijke projecten, zeker in samenwerking met bedrijven en de publieke sector.

Daarnaast werd in 2010 het Brussels Studies Institute (voortaan BSI) opgericht, met financiële steun van het BHG. Deze formele samenwerking tussen verschillende onderzoekscentra (in en buiten de hoofdstad) die Brusselse thema's bestuderen, beoogt in de eerste plaats de productie van geïntegreerde kennis over Brussel en de verspreiding ervan. In dit streven overbruggt het de aanwezige disciplinaire en taalkundige drempels die kenmerkend zijn voor onderzoek *in*, *over* en *door* Brussel (Vaesen & Wayens, 2014; Vaesen & Wayens, 2018).

Met uitzondering van de voorgenoemde initiatieven functioneerden het Franstalig en Nederlandstalig hoger onderwijs op institutioneel vlak voornamelijk parallel naast elkaar. De laatste jaren worden wel gekenmerkt door een creatieve en innovatieve dynamiek, waarbij op verschillende niveaus geprobeerd wordt om het potentieel van samenwerking in het Brusselse hoger onderwijs te verzilveren (Vaesen & Wayens, 2014). De structurele entente tussen VUB en ULB in de Brussels University Alliance is daar een mooi voorbeeld van, met onder andere de creatie van een gemeenschappelijke campus in het U-Square project, en een gemeenschappelijke meertalige ingenieursopleiding. Ook verscheidene andere IHO's bieden tweetalige, en zelfs meertalige, opleidingen aan in Brussel. Verder belicht de mapping ook de belangrijke rol van universitaire taalcentra voor het aanbieden van internationale gestandaardiseerde taaltests en het behalen van de bijbehorende taalcertificaten; onderzoeksgroepen aan universiteiten en hogescholen zijn eveneens onontbeerlijke schakels voor het produceren van wetenschappelijk onderzoek inzake meertaligheid.

4. Meertaligheid tijdens de vrijetijdsbesteding

Net zoals het onderwijs kan ook de vrijetijdsbesteding (cultuur, sport en het verenigingsleven) grotendeels worden opgedeeld volgens de twee taalgemeenschappen. Het huidige multiculturele en meertalige karakter van Brussel zorgt er evenwel voor dat hun activiteiten niet *per se* op een eentalige basis plaatsvinden (Kavadias, Schrauwen & Hemmerechts, 2019; Temmerman, 2018).

CULTURELE SECTOR

Vanuit de maatschappelijke functie van de culturele sector voorzien verscheidene Brusselse culturele instellingen een reeks meertalige diensten en initiatieven. Rebecca Shelley (2015) belicht bijvoorbeeld zes praktijken uit Brusselse musea, die een inzicht bieden in de manier waarop culturele instellingen zich openstellen voor talige diversiteit. Hoewel de mapping elementen bevat die deze aandacht voor meertaligheid lijken te bevestigen, was het niet evident om veel voorbeelden van dergelijke initiatieven in kaart te brengen op basis van de onderzoeksliteratuur. Zeker is wel dat een aantal grotere instellingen als voortrekkers op dit vlak kunnen gelden (waaronder AB, KVS, Botanique, Théâtre National,...). De succesvolle meertaligheidsinitiatieven voorzien niet uitsluitend vertaalfaciliteiten in de vorm van labels, beeld, audio en gidsen, maar pogen eveneens een interculturele dialoog te faciliteren (cfr. Temmerman, 2018).

Deze progressieve houding vormde tevens de impuls voor het gemeenschappelijk “Cultuurplan voor Brussel”, dat op initiatief van het Réseau des Arts à Bruxelles en het Brussels Kunstenoverleg werd opgesteld. Langs deze weg hopen de initiatiefnemers, samen met 120 lokale culturele actoren, hun eentalige en gemeenschap-gebonden kader te overstijgen (Nassaux, 2011; Constanzo & Zibouh, 2014).

Er is duidelijk ruimte voor meer van dit soort initiatieven in de culturele sfeer, en het verdient aanbeveling om ze verder te stimuleren. Een studie in opdracht van Visit.Brussels wijst immers op de blijvende taalbarrières tijdens Brusselse culturele activiteiten (Tourism Competitive Intelligence, 2018). Verder werd de vaststelling gemaakt dat er, ondanks het voornoemde draagvlak, slechts geringe aandacht vanuit wetenschappelijk oogpunt is voor deze initiatieven. Ook daar zijn dus nog interessante synergieën mogelijk.

HET VERENIGINGSLEVEN EN SPORTACTIVITEITEN

Het taalbarometeronderzoek toont ontegensprekelijk aan dat meertaligheid binnen het domein van de vrijetijdsbesteding in de lift zit. Anno 2018 was voor 20% van de verenigingen tweetaligheid de norm in hun dagelijkse werking en organisatie. Sinds TB1 winnen de drietalige initiatieven eveneens terrein – ca. 8% van de verenigingen is meertalig, terwijl dit slecht 1% was in 2001. Toch blijft ca. 60% van de verenigingen officieel eentalig, wat evenwel niet betekent dat hun leden ook eentalig zijn.

Noemenswaardig hierbij is dat het Nederlandstalige verenigingsleven het meest homogeen eentalig is. Opvallend is ook dat het Engels slechts zelden gebruikt wordt in het Brusselse verenigingsleven (Janssens, 2018a). Ook deze sector verdient een grondigere aandacht van onderzoekers, om een doelgericht beleid te kunnen stelen op wetenschappelijke analyses.

III. Kritieke succesfactoren voor meertaligheid

Op basis van de mapping, de jarenlange ervaring met meertaligheidsinitiatieven in Brussel, en de ruime internationale expertise die de onderzoeksliteratuur aanlevert, kunnen een aantal cruciale richtlijnen voor een sterk Brussels meertaligheidsbeleid geformuleerd worden (Carey & Shorten, 2018; Grin & Civico, 2018). Om een succesvol antwoord te bieden op de sociaal-demografische evoluties, de toenemende taaldiversiteit en veranderende taalverhoudingen in Brussel worden hieronder een aantal prioritaire acties op korte, middellange en lange termijn opgesteld. Die suggesties zijn gebaseerd op de kritieke succesfactoren die een geslaagd meertaligheidsbeleid moeten schragen, en kunnen als inspiratie dienen voor verdere beleidsinitiatieven en studieopdrachten.

1. Inclusieve meertaligheid: meertaligheid als bindmiddel

De Brusselse samenleving dient, in de eerste plaats, te streven naar inclusieve meertaligheid. Hierbij wordt het gebruik van het Frans, het Nederlands en het Engels aangemoedigd tijdens formele interacties, maar met respect voor de vele thuishalen die Brussel eigen zijn. Om het voorgaande te verwezenlijken worden de volgende acties voorgesteld:

KORTE TERMIJN

Op korte termijn dienen de bestaande geslaagde meertaligheidsinitiatieven geconsolideerd te worden. Zoals de mapping illustreert is het aantal initiatieven zowel omvangrijk als divers. De informatie over die succesvolle meertaligheidsinitiatieven moet evenwel toegankelijker en makkelijker beschikbaar worden, onder andere om de uitwisseling van "best practices" aan te moedigen.

- De voorliggende studie kan als basis dienen voor een deelplatform, maar dient op termijn verder te worden uitgebreid.
- Bijkomend dient deze inventaris toegankelijk te zijn voor publieke en private dienstverleners.

Verder is regelmatig (wetenschappelijk) onderzoek vereist naar de effectiviteit van de in kaart gebrachte initiatieven, in verscheidene meertalige interacties.

- Een dergelijke studie dient zowel de taalnoden van de Brusselse dienstverlening duidelijk en helder in kaart te brengen, als de *brugfunctie* van de gebruikte instrumenten nader te bestuderen.

Op basis van voorgaande ervaring dient er tenslotte bovendien (bijkomende) ondersteuning te worden voorzien voor meertalige consultaties die een hoog risico inhouden, bijvoorbeeld in de Brusselse gezondheidsfeer (cfr. Cox & Lázaro Gutiérrez, 2016; Wickström, Gazzola & Templin, 2018).

MIDDELLANGE TERMIJN

Wetenschappelijk onderzoek toonde aan dat bepaalde doelgroepen een onvolledig en zelfs fout beeld hebben van de voordelen van individuele meertaligheid in een meertalige context (cfr. Grin et al., 2015; Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2017; Janssens, 2018c). Het is daarom aangeraden dat het BHG op middellange termijn een doelgroepenbeleid opstelt rond meertaligheid.

- Doelgerichte taalcampagnes dienen enerzijds moeilijk bereikbare doelgroepen (in precaire) situaties te bereiken en te enthousiasmeren, maar anderzijds ook zeer mobiele groepen, zoals expats en (internationale) studenten, aan te moedigen.

Verder is er eveneens ruimte op middellange termijn voor de introductie van meertalige "machine-learning systems" in de publieke dienstverlening voor gestandaardiseerde procedures met een laag risico (Pym, 2018b).

LANGE TERMIJN

Op lange termijn wordt aanbevolen een intercultureel integratiebeleid te ontwikkelen op maat van de Brusselse meertalige en multiculturele context, met een nadruk op de wijd gedeelde Brusselse identiteit (Janssens, 2018a).

- Politieke steun dient hierbij bestendig te worden via een gemeenschappelijk integratiebeleid op een meertalige basis, als aanvulling op de eentalige varianten. De optimale integratie en aanvaarding van de nieuwkomer staan hierbij centraal.

Bijkomend moet initiatief worden genomen om de percepties ten aanzien van bepaalde culturen, bevolkingsgroepen en talen te veranderen. Belangrijke elementen hierbij zijn het loskoppelen van taal en religie, het aanmoedigen van informele taalverwerving en de valorisatie van thuistalen. Deze aanpak bevordert bovendien de attitudes ten aanzien van het leren van de lokale talen (Fettes, 2018).

2. Meertaligheid als nood en norm op de arbeidsmarkt

Door de Brusselse demografische, politieke en taalkundige context heeft een gebrek aan meertalige vaardigheden ingrijpendere gevolgen voor de lokale arbeidsmarkt dan in andere regio's. Deze aanname steunt enerzijds op de vaststelling dat dezelfde taalnoden gelden voor de Brusselse werknemers, werkgevers en werkzoekenden, ongeacht hun beroepsdomein en functie. Anderzijds is er sprake van een groter wordende kloof tussen de taalvereisten op de Brusselse arbeidsmarkt en de talenkennis van de actieve bevolking (Mettewie & Van Mensel, 2009; Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2017). Aangezien meertaligheid zowel een noodzaak als de norm is op die Brusselse arbeidsmarkt, worden de volgende aanbevelingen gemaakt:

KORTE TERMIJN

- Het is belangrijk om Brusselaars (verder) aan te moedigen tot deelname aan de bestaande taalopleidingen in het Gewest, en om dit aanbod te ondersteunen, uit te breiden en nog toegankelijker te maken. In de eerste plaats dient het gratis taalleerplatform Brulingua actiever te worden gepromoot.
- Op basis van bevindingen van het Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2017) wordt aanbevolen om in te zetten op de verwerving van het Frans en Nederlands in het kader van individuele loopbaanontwikkeling. Dit geldt zowel voor "traditioneel eentaligen" (Nederlands of Frans) als voor leden van andere taalgemeenschappen.

MIDDELLANGE TERMIJN

Overweeg een Brussels taalpaspoort te ontwerpen, in samenwerking met Actiris, BECI en andere sociale partners, naar voorbeeld van het populaire Europass-taalpaspoort. Deze gestandaardiseerde tool beoogt een indicatie te bieden van de taalvaardigheid van de werknemer en/of werkzoekende, en kan ook gebruikt worden om de taalvereisten voor een specifieke betrekking toe te lichten.

- Particulieren, bedrijven en openbare instellingen hebben bij het hanteren van een dergelijke tool nood aan meetinstrumenten die deze taalvaardigheden testen. Daarvoor kan onder andere een beroep gedaan worden op de hierboven besproken initiatieven en expertise van de Brusselse universiteiten en talencentra.
- Ook voor dit thema blijkt eens te meer dat er slechts een gering aantal studies bestaat over de economische meerwaarde van meertaligheid in de Brusselse bedrijfscontext. Systematisch fundamenteel en toegepast onderzoek naar de sociaal-economische en persoonlijke impact van (het ontbreken van) meertalige skills in Brussel dringt zich dan ook op.

LANGE TERMIJN

Op lange termijn dient het BHG de synergieën tussen de werkgeversorganisaties, talencentra en ondernemingen structureel te bestendigen.

- Op deze wijze consolideert het de taalverwervingstools voor (en de communicatie over) specifieke taalnoden in specifieke domeinen.
- Dit maakt het eveneens mogelijk om een effectief en fijnmazig taalbeleid op maat van individuele bedrijven uit te rollen, dat de commerciële kansen van zowel de ondernemingen, het BHG als de werknemers stimuleert.

3. Het onderwijs als taalfacilitator

Gelet op de unieke taalsituatie en sociaal-demografische opbouw van Brussel, heeft de stad nood aan *inclusiever* onderwijs (cfr. Wayens, Janssens & Vaesen, 2013; Sacco et al., 2016; Iannàccaro, 2018). Onderwijs vormt de cruciale schakel tussen de verschillende (taal)gemeenschappen, en fungeert tevens als noodzakelijke facilitator voor de taalvalorisatie en taalverwerving bij leerlingen (Herzog-Punzenberger, Le Pichon-Vorstman & Siarova, 2017). De volgende acties beogen bijgevolg meertalig onderwijs op individueel en maatschappelijk niveau te bevorderen.

KORTE TERMIJN

Op korte termijn dienen taalkundige bewustmakingstrategieën gestimuleerd te worden, via het onderwijs.

- Gebruikmakend van het Brussels meertalig taallandschap dient de belangstelling voor meertaligheid van jongs af aan gestimuleerd te worden (Candelier, 2003). Brusselse jongeren moeten beseffen dat meertaligheid hen maatschappelijke, culturele en economische kansen biedt, en ook een absolute noodzaak is in hun verdere beroepsleven. Het BHG kan in dat opzicht meertalige stages bij studenten en leerlingen stimuleren als voorbereiding op de Brusselse arbeidsmarkt (cfr. Taalbadmodel).

MIDDELLANGE TERMIJN

Op middellange termijn dient het Brussels onderwijs te streven naar een vorm van functioneel veeltalig leren (Sierens & Van Avermaet, 2010). Hierbij wordt de taalkundige diversiteit in een klascontext naar best vermogen benut om scholieren maximale leerkansen te bieden (Sierens & Van Avermaet, 2014; Van Avermaet, 2015).

Bijkomend dient het BHG uitwisselingsprojecten tussen het Nederlandstalig en het Franstalig onderwijs te stimuleren en/of te faciliteren.

- Gebruikmakend van de gewestelijke sportinfrastructuur kan een nauwere samenwerking tussen ééntalige scholen worden bevorderd. Concreet kunnen meertalige sportactiviteiten en/of sportlessen worden geïnitieerd door het BHG.
- (Extra-)curriculaire en meertalige activiteiten, *over* en *door* Brussel, kunnen worden georganiseerd door Visit.Brussels, Brussel Mobiliteit, Brussel Leefmilieu enz. De Brusselse *beleving* staat bij dergelijke initiatieven centraal.

LANGE TERMIJN

Op lange termijn, dienen stappen te worden ondernomen naar een (meertalig) Brussels onderwijssysteem, conform het witboek over onderwijs van de Europese Commissie (1995). Het stimuleren en faciliteren van vormen van immersieonderwijs is daarvoor een belangrijke opstap.

Het huidige Brusselse lerarenkorps dient tevens warm gemaakt te worden voor meertaligheid in een klascontext.

- Empirisch onderzoek toonde dat een positieve houding van leerkrachten ten aanzien van de thuistaal van hun leerlingen een positief effect had op de motivatie, de leerresultaten en het gevoel van 'belonging' van die leerlingen (cfr. Herzog-Punzenberger, Le Pichon-Vorstman & Siarova, 2017).
- Prioritaire aandacht voor meertaligheid tijdens de lerarenopleiding is cruciaal (en zeker in het Brusselse aanbod daaraan).

4. Meertaligheid in de gezondheidszorg en welzijnssector

Zowel imminente demografische evoluties als de meertalige noden in de Brusselse gezondheidszorg en welzijnssector (Federaal Planbureau, 2017; Cox & Maryns, 2019), nopen tot volgende aanbevelingen:

KORTE TERMIJN

Op korte termijn moet de taalvaardigheid van het Brussels zorgpersoneel ondersteund en bevorderd worden.

- Op basis van de aanwezige expertise in talencentra, universiteiten, maar ook in de zorginstellingen zelf, kunnen de bestaande lexica voor het zorgpersoneel worden uitgebreid en breder worden ingezet, ter ondersteuning van meertalige interacties.

- De bestaande opleidingen medisch Frans en Nederlands dienen daarnaast breder opengesteld te worden voor het Brussels zorgpersoneel, om zo het risico op zogenaamde "valse vlotheid" te vermijden (cfr. Cox & Lázaro Gutiérrez, 2016).

Verder dient er een studie naar het taalbeleid in ziekenhuizen en zorgcentra te worden uitgevoerd die de bestaande goede praktijken beter in kaart brengt, maar die ook een talige behoeften-analyse omvat van zowel het personeel als van de patiënten en (rusthuis)bewoners

MIDDELLANGE TERMIJN

Op middellange termijn moet het taalprofiel van de zorgontvangers systematisch worden opgesteld bij hun opname (cfr. Cox & Maryns, 2019).

- Parallel aan de stadia van zorgverlening dienen voorbereidende stappen te worden genomen voor het contacteren van interculturele bemiddelaar(s).

LANGE TERMIJN

Het onderzoek van Cox en Maryns (2019) concludeert dat er bovenop de vele bestaande inspanningen in de Brusselse (openbare) ziekenhuizen, nood is aan een verder doorgedreven taalbeleid en taalondersteuning. De meer complexe interactieve taken die verbonden zijn aan kwaliteitsvolle hulp vereisen de beheersing van subtiele taalkundige en interpretatieve vaardigheden (zie ook Cox et al., 2019).

- Op lange termijn dient er bijgevolg geïnvesteerd te worden in een expliciet meertalige zorg- en gezondheidssector die tegemoetkomt aan de meertalige noden van zowel zorgverstrekkers als zorgontvangers.
- Bijkomend wordt aanbevolen om de beschikbare middelen aan te vullen met structurele ondersteuning voor zorgverleners op het gebied van meertalige en interculturele communicatie.

5. Spontane taalverwerving en taalvalorisatie

De vakliteratuur wijst op het belang van vrijetijdsbesteding voor formele en informele taalverwerving. Het aanmoedigen van meertaligheid tijdens vrijetijdsactiviteiten biedt een enorm potentieel voor taalvalorisatie via het creëren van lokale sociale netwerken (Fettes, 2018).

KORTE TERMIJN

Op korte termijn kunnen meertalige Brusselse rolmodellen zoals Vincent Kompany, Romelu Lukaku, Ish Ait Hamou en Gorik Van Oudheusden (Zwangere Guy) worden ingezet voor de promotie en initiatie van meertalige vrijetijdsactiviteiten.

MIDDELLANGE TERMIJN

Identificeer op middellange termijn de taaldiversiteit van de lokale gemeenschap (zie TB), en initieer op basis hiervan een interculturele dialoog tussen de lokale residenten over hun ervaringen met (en percepties inzake) de interactie tussen taal en vrijetijdsbesteding.

LANGE TERMIJN

Op lange termijn dient Brussel te streven naar een algemeen geldend meertalig cultuurbeleid, dat de traditionele communautaire opdeling tussen de gemeenschappen overstijgt, en dat ook voor kleinere spelers inspirerend en wervend kan werken. Hierbij kan bijvoorbeeld de nadruk gelegd worden op het Brussels erfgoed met een knipoog naar het meertalige en multiculturele karakter van de stad (cfr. Temmerman, 2018).

6. Een interdisciplinaire onderzoekslijn

Zoals reeds meermaals werd gesuggereerd in de voorgaande opsomming van kritieke succesfactoren, heeft Brussel nood aan een permanente wetenschappelijke onderzoeksimpuls over meertaligheid.

KORTE TERMIJN

Op korte termijn is er nood aan verschillende punctuele studies die de noden en het potentieel aan meertaligheid in kaart brengen binnen volgende domeinen in Brussel: arbeidsmarkt en economie, gezondheidszorg en welzijnssector, culturele sector en vrijetijdsbesteding. De continuering van de bestaande Taalbarometer-onderzoeken is verder essentieel, onder meer als basis voor geïnformeerde beleidsbeslissingen.

MIDDELLANGE TERMIJN

Op middellange termijn dient een "meertalige onderzoekslijn" structureel ingebed te worden in het Brusselse onderzoeksbeleid, bij voorkeur binnen de programma's van Innoviris. Een belangrijk voorwaarde hierbij is dat meertaligheid wordt benaderd vanuit een meertalig en multidisciplinair oogpunt, in samenwerking tussen instellingen van de verschillende taalgemeenschappen.

LANGE TERMIJN

Op lange termijn moet ook Brussel kunnen bogen op een permanente en ambitieuze onderzoeksstructuur die de meertalige dynamiek in het gewest in alle diversiteit opvolgt en analyseert, naar voorbeeld van de prestigieuze onderzoekscentra in meertalige steden zoals Montréal en Barcelona.

CONCLUSIE

Het eerste deel van deze studie illustreert aan de hand van een mapping de variëteit van de initiatieven die de meertaligheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bevorderen. We hebben deze – onvolledige – mapping geanalyseerd en de doelstellingen van de initiatieven voor meertaligheid onderzocht om er een typologie van op te stellen. Ze geeft ons een overzicht van de verschillende soorten initiatieven die in het Gewest bestaan, en schets er een concreet beeld van dat de basis kan vormen voor een meertaligheidsbeleid voor Brussel. De mapping identificeert bovendien de actoren die in dit domein actief zijn en die men bij de implementatie van een toekomstig meertaligheidsbeleid kan betrekken.

In het tweede deel beschrijven we de voorafgaande voorwaarden, de obstakels en de succesfactoren van een meertaligheidsbeleid in Brussel. Deze onderzoekselementen werden uitgediept in de sectoren van het onderwijs, de gezondheid, de sociale bijstand en de vrije tijd (cultuur en sport). De elementen waarvan we een impact op de meertaligheid konden identificeren, worden voor elke sector beschreven volgens hun mate van invloed op korte, middellange en lange termijn. We hebben er kritieke succesfactoren voor de meertaligheid uit afgeleid, met de nadruk op haar rol als facilitator van inclusie en binding in zowel het sociale als het professionele domein. Bovendien bepleiten en ontwikkelen we het cruciale aspect van het onderwijs als taalfacilitator, net als het belang van de meertalige opleiding en begeleiding in het domein van de gezondheid en de sociale bijstand. Ten slotte beklemtonen we de rol van de vrije tijd voor de valorisatie van de talen via lokale sociale netwerken.

Als besluit van deze studie stippen we bepaalde cruciale behoeften op het vlak van de meertaligheid aan en formuleren we enkele aanbevelingen, waarbij we enerzijds de nadruk leggen op bepaalde in het tweede deel aangegeven denkpijlers, en anderzijds de grote uitdagingen voor de meertaligheid in Brussel identificeren.

We hebben in de studie bepaalde behoeften op het vlak van de meertaligheid geïdentificeerd, met de informatie over meertaligheid als een van de belangrijkste. Verschillende publieksgroepen hebben immers een behoefte aan informatie (leerkrachten, ouders, jongeren, werkzoekenden, openbare diensten, gebruikers enz.), en wel om verschillende redenen (informatie over het leren, meertalige gezinnen, toegang tot openbare diensten, hulpmiddelen voor het leren van een taal, plaatsen waar

men talen kan leren, lijst van de bestaande initiatieven, lijst van de bestaande tools en hulpmiddelen, enz.). Dit leidt ons tot een eerste aanbeveling met betrekking tot de centralisatie van de informatie. Deze mapping vormt een vertrekpunt voor het ontwerp van een plaats voor de centralisatie van de informatie over meertaligheid. Ze zou toegankelijk moeten zijn voor particulieren en professionals, met verscheidene secties volgens de doelgroepen en de behoeften. Ze zou reeds een promotie van de meertaligheid mogelijk maken door de bestaande initiatieven te benutten. In die zin hangt dit project geenszins af van de implementatie van een nieuw meertaligheidsbeleid. Een online platform dat de informatie centraliseert, zou trouwens geleidelijk aan kunnen worden aangevuld met concrete, gebruikersvriendelijke tools voor de verschillende doelgroepen (leerkrachten, ouders, openbare diensten, onderzoekers enz.).

De mapping heeft ook het gebrek aan coördinatie tussen de communautaire overheden aan het licht gebracht. In dit opzicht zal de uitrol van een beleid voor de bevordering van de meertaligheid onvermijdelijk bruggen moeten slaan tussen de taalgemeenschappen. Het komt erop aan de middelen te combineren maar ook en vooral de bestaande initiatieven in de andere gemeenschappen te benutten en ze voor een groter publiek beschikbaar te maken. Dit obstakel voor de invoering van een meertaligheidsbeleid in Brussel pleit ervoor dat het Gewest de zaak naar zich toe zou trekken.

Bovendien toont de mapping witte plekken op het vlak van de meertaligheid, dus zones met grote leemten:

- Er is nog veel ruimte voor innovatieve onderwijsprojecten rond meertaligheid op maat van de Brusselse jongeren, en voor een goede ondersteuning van scholen die in meertaligheid willen investeren. Ook in het hoger onderwijs liggen nog opportuniteiten voor echt meertalige programma's, binnen de decretale beperkingen.
- Op de weg van twee- naar meertaligheid hebben openbare besturen nog een aantal uitdagingen te overwinnen, indien ze het "goede voorbeeld" voor de bevolking willen geven.
- Dat geldt ook voor bepaalde privé-organisaties, in het bijzonder wat het aanmoedigen van taalcompetenties bij hun personeel betreft voorbij de klassieke tweetaligheid.
- Meertalige media zijn een gat in de Brusselse markt.
- In de zorgsector moet de meertalige toekomst van Brussel nu voorbereid worden, met aandacht voor de meertalige noden van personeel en "zorgontvangers".
- Dat digitale hulpmiddelen in dat alles een veel grotere rol in kunnen spelen dan vandaag staat buiten kijf.

Tot slot wijst de studie ook op de ontwikkelingen die bevorderd moeten worden in termen van het wetenschappelijk onderzoek:

- Er is nood aan verschillende punctuele studies over meertaligheid in domeinen zoals arbeidsmarkt en economie, gezondheidszorg en welzijnssector, en cultuur en vrije tijd.
- Meertaligheid moet structureel ingebed worden als een kernfocus van het Brusselse onderzoeksbeleid.
- Als meest diverse en meertalige wereldstad (na Dubai) moet ook Brussel een eigen internationaal referentiecentrum oprichten rond meertaligheid.

Naast de geïdentificeerde behoeften en leemten, wijzen we ook op enkele denksporen voor de ontwikkeling van een meertaligheidsbeleid. Enerzijds menen wij dat gewerkt moet worden aan de digitale tools, die veel voordelen hebben op het vlak van de (fysieke, financiële, ...) toegankelijkheid maar ook van de inclusie. Tools als de MOOC⁷ of de mobiele app van Brulingua lijken een fundamentele benadering voor de toekomst. Deze benadering krijgt trouwens nog meer belang in de gezondheidscontext die we kennen. Anderzijds moeten de digitale tools met ander leerkanalen worden gecombineerd. Op dit niveau verwijzen we naar de innoverende benaderingen en de initiatieven die het taalleren met andere doelstellingen combineren (taalbadstages, interculturele uitwisselingen, culturele activiteiten met immersie, sociolinguïstische ateliers enz.). Tot slot lijkt het ons, in het licht van de in de mapping geïnventariseerd initiatieven, relevant dat men gebruikmaakt van wat al bestaat en van de actoren die al in de meertaligheid actief zijn, om ze op grotere schaal te benutten. Bijgevolg benadrukken we de uitdagingen van de co-governance van de openbare werking: de betrokkenheid van de stakeholders is doorslaggevend om de prestaties en de coherentie van de openbare werking te verzekeren. Het komt erop aan ervaringskennis van talrijke en diverse stakeholders (verenigingssector, besturen, gebruikers, studenten, werkzoekenden, lokale overheden, opleidingscentra, onderzoekers enz.) te mobiliseren om een coherent beleid tot stand te brengen dat aangepast is aan de realiteit van het terrein en dat antwoordt op de behoeften en de doelstellingen. In dit opzicht kan, naast de Raad voor Meertaligheid, de organisatie van gerichte participatieve processen relevant zijn voor het ontwerp van een meertaligheidsbeleid voor het Brussels Gewest.

Deze studie bevestigt eens te meer dat Brussel een voorbeeld voor Europa en voor de wereld kan zijn, wanneer het gaat om een positief en toekomstgericht project voor een echt meertaligheidsbeleid. Het potentieel van meertaligheid als cement voor een warme en verbonden samenleving is er alom aanwezig. De uitdagingen zijn legio maar zowel de vele bestaande initiatieven als het talent van de (weldra) meertalige Brusselaars over alle generaties heen zijn veelbelovend. We hopen dan ook dat de

⁷ Massive open online courses

bestuurlijke overheden in deze wetenschappelijke studie inspiratie en bouwstenen vinden om het meertalige Brussel van de toekomst vorm te geven.

- BISA. (2020). *Mini-Bru Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in cijfers 2020*. Brussel: BISA. [online] Available at: https://bisa.brussels/sites/default/files/publication/documents/Mini%20Bru_2020-NL-WEB.pdf
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid. (2017). *De taalvereisten op de arbeidsmarkt en de talenkennis van de Brusselse werkzoekenden*. [online] Available at: <https://www.actiris.brussels/media/pwpm1soq/focus-taalvereisten-en-talenkennis-bhg-2017-h-C6394B70.pdf>
- Candelier, M. (2003). *L'éveil aux langues à l'école primaire. Evlang : bilan d'une innovation européenne*. Brussel, De Boeck.
- Carey, B., & Shorten, A. (2018). Which socio-economic inequalities amongst speakers of different languages should be addressed by public policies? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 46–47). Grandson, Artgraphic Cavin SA.
- Christofides, L. N., & Swidinsky, R. (2010). The Economic Returns to the Knowledge and Use of a Second Official Language: English in Quebec and French in the Rest-of-Canada. *Canadian Public Policy*, 36(2), 137–158. <https://doi.org/10.3138/cpp.36.2.137>
- Corijn, E., Vandermorten, C., Decroly, J.-M., & Swyngedouw, E. (2009). Brussel, internationale stad. *Brussels Studies*, 13, 1–11. <https://doi.org/10.4000/brussels.993>
- Costanzo, J., & Zibouh, F. (2014). Mobilisation strategies of individual and institutional actors in Brussels' artistic and cultural scenes. *Identities. Global studies in culture and power*, 21(1), 42–59. <https://doi.org/10.1080/1070289x.2013.828620>
- Cox, A. (2017). *The dynamics of (mis)communication in language discordant multi-party consultations in the emergency department*. Brussel, VUB-doctoraatsverhandeling.
- Cox, A., & Lázaro Gutiérrez, R. (2016). Interpreting in the Emergency Department: How Context Matters for Practice. *Mediating Emergencies and Conflicts*, 33–58. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55351-5_2
- Cox, A., & Maryns, K. (2019). Multilingual consultations in urgent medical care. *Urban Language & Literacies*.
- Cox, A., Rosenberg, E., Thommeret-Carrière, A.-S., Huyghens, L., Humblé, P., & Leanza, Y. (2019). Using patient companions as interpreters in the Emergency Department: An interdisciplinary quantitative and qualitative assessment. *Patient Education and Counseling*, 102(8), 1439–1445. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2019.03.004>
- De Metsenaere, M. (1988). *Taalmuur: sociale muur? De negentiende-eeuwse taalverhoudingen te Brussel als resultaat van geodemografische en sociale processen*. Brussel, VUBPRESS.
- Degadt, J. (2015). *Brussel. Een hoofdstad in meervoud*. Kalmthout, Pelckmans.
- Dekeyser, G. N. M., Puschmann, P., & Agirdag, O. (2019). Multiple languages, multiple identities? Children's language characteristics and their ethnic and national identification. *Language, Culture and Curriculum*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/07908318.2019.1692860>
- Devroey, D., & Kalala Ntumba, C. (2012). *Taalgerelateerde problemen in Brusselse woonzorgcentra*. https://www.briobrusseel.be/sites/default/files/taal_problemen_brussel_woonzorg.pdf
- Dunbar, R., McKelvey, R. (2018). Must states provide services to migrants in their own languages? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 94–95). Grandson, Artgraphic Cavin SA.

- Federaal Planbureau. (2017). *Demografische vooruitzichten 2016-2060*. Brussel
- Felicia, C. (2009). Les langues étrangères comme facteurs d'avantage concurrentiel dans une économie globalisée. *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, 1(1), 526-532.
- Fettes, M. (2018). How can non-formal and informal learning networks be harnessed in support of multilingualism? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 118–119). Grandson, Artgraphic Cavin SA.
- Foreman-Peck, J., & Wang, Y. (2014). *The Costs to the UK of Language Deficiencies as a Barrier to UK Engagement in Exporting: A Report to UK Trade & Investment*. <https://www.gov.uk/government/publications/the-costs-to-the-uk-of-language-deficiencies-as-a-barrier-to-uk-engagement-in-exporting>
- Gatti, E. (2009). Een definitie van de expat: hoogopgeleide migranten in Brussel. *Brussels Studies*, 28, 1–17. <https://doi.org/10.4000/brussels.684>
- Grin, F. (2003). Language Planning and Economics. *Current Issues in Language Planning*, 4(1), 1–66. <https://doi.org/10.1080/14664200308668048>
- Grin, F. (2013). *Plurilinguisme et multilinguisme au travail : le regard de l'économie des langues*. Do.Ri.F. https://www.dorif.it/ezine/ezine_articles.php?art_id=136
- Grin, F., Amos, J., Faniko, K., G.F., Lurin, J., & Schwob, I. (2015). *Suisse - Société multiculturelle: ce qu'en font les jeunes aujourd'hui* (23ste editie). Rüegger.
- Grin, F., Civico, M. (2018). Why can't language questions just be left to themselves? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 30–31). Grandson, Artgraphic Cavin SA.
- Grin, F., Sfreddo, C., & Vaillancourt, F. (2011). *The Economics of the Multilingual Workplace*. Routledge.
- Grin, F., & Vaillancourt, F. (1997). The Economics of Multilingualism: Overview and Analytical Framework. *Annual Review of Applied Linguistics*, 17, 43–65. <https://doi.org/10.1017/s0267190500003275>
- Herzog-Punzenberger, B., Le Pichon-Vorstman, E., & Siarova, H. (2017). *Multilingual Education in the Light of Diversity: Lessons Learned*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2766/71255>
- Humblet, P., Amerijckx, G., Aujean, S., Deguerry, M., Vandenbroeck, M., & Wayens, B. (2015). Jonge kinderen in Brussel: van een institutionele logica naar een systemische visie. *Brussels Studies*, 91, 1–32. <https://doi.org/10.4000/brussels.1304>
- Iannàccaro, G. (2018). How can inclusive school systems best manage linguistic diversity? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 116–117). Grandson, Artgraphic Cavin SA.
- International Migration Organisation. (2015). *World Migration Report 2015 – Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility*. [online] Available at: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2015-migrants-and-cities-new-partnerships-manage-mobility>
- Jacobs, D., & Réa, A. (2011). *Gaspillage de talents. Les écarts de performances dans l'enseignement secondaire entre élèves issus de l'immigration et les autres d'après l'étude PISA 2009*. Brussel:Koning Boudewijnstichting. [online] Available at: www.kbs-frb.be
- Janssens, R. (2013). *Meertaligheid als cement van de stedelijke samenleving. Een analyse van de Brusselse taalsituatie op basis van taalbarometer 3*. Brussel, VUBPRESS.

Janssens, R. (2018a). *Meertaligheid als opdracht. Een analyse van de Brusselse taalsituatie op basis van taalbarometer 4*. Brussel, VUBPRESS.

Janssens, R. (2018c). Does mobility lead to an increasing use of English at the expense of local languages? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 106–107). Grandson, Artgraphic Cavin SA.

Janssens, R., & Vaesen, J. (2015). In contact and/or in conflict? Ethno-cultural markers, language and schooling in post-war Brussels. *Past, Present and Future of a Language Border*, 255–274. <https://doi.org/10.1515/9781614514152-013>

Kavadias, D., Schrauwen, R., & Hemmerechts, K. (2019). Brusselse jongeren en hun vrijetijdsbesteding. Working paper, Vrije Universiteit Brussel, BRIO.

Kerremans, K., De Ryck, L.-P., De Tobel, V., Janssens, R., Rilof, P., & Scheppers, M. (2018). Bridging the Communication Gap in Multilingual Service Encounters: A Brussels Case Study. *The European Legacy*, 23(7–8), 757–772. <https://doi.org/10.1080/10848770.2018.1492811>

Kraus, P., Garcia, N., Frank, M., & Climent-Ferrando, V. (2018). Why may it not be enough to learn only one of the official languages in multilingual settings? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 68–69). Grandson, Artgraphic Cavin SA.

Lochtman, K. (2018). Plurilingualism in schooling policies: The Brussels melting pot. *Language Education and Multilingualism*, 157–167. [https://cris.vub.be/en/publications/plurilingualism-in-schooling-policies-the-brussels-melting-pot\(810d29dd-f84d-49ab-a39d-9215c3563edb\).html](https://cris.vub.be/en/publications/plurilingualism-in-schooling-policies-the-brussels-melting-pot(810d29dd-f84d-49ab-a39d-9215c3563edb).html)

Mettewie, L., & Van Mensel, L. (2009). Multilingualism at all Costs: Language Use and Language Needs in Business in Brussels. *Sociolinguistica*, 23(1), 1. <https://doi.org/10.1515/9783484605879.131>

Mettewie, L., Van Mensel, L., & Belang, D. (2006). *Entreprises bruxelloises et langues étrangères. Pratique et coût d'une main d'œuvre ne maîtrisant pas les langues étrangères*. TIBEM. [online] Available at: <https://researchportal.unamur.be/fr/publications/businesses-in-brussels-and-foreign-languages-usage-and-costs-of-e>

MYRIA. (2015). *Migration en droits et en chiffres 2015*. [online] Available at: <http://www.myria.be/fr/publications/la-migration-en-chiffres-et-en-droits-2015>.

Nassaux, J.-P. (2011). *Le nouveau mouvement bruxellois*. Brussel, Crisp.

O'Connor, K., & Vaesen, J. (2018). Between Scylla and Charybdis? Twenty-Five Years Administrating the Contested Region of Brussels. *Administration & Society*, 50(6), 835–855. <https://doi.org/10.1177/0095399715607931>

O'Donnell, P., & Toebosch, A. (2008). Multilingualism in Brussels: 'I'd Rather Speak English'. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29(2), 154–169. <https://doi.org/10.2167/jmmd564.0>

Pulinx, R., & P. Van Avermaet. (2014). Policies and Perceptions. Dynamic Interactions between Language Policies in Education and Teachers' Beliefs. *Revue Française de Linguistique Appliquée XIX* (2): 9–27.

Pym, A. (2018a). Should machine translation be used when providing public services? In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 152–153). Grandson, Artgraphic Cavin SA.

Pym, A. (2018b). What are the best ways of working with machine translation? In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 160–161). Grandson, Artgraphic Cavin SA.

- Rillof, P. & Michielsens, J. (2014). Mind the gap. Ongelijke toegang tot communicatie: motor voor een verdeelde samenleving. In Petrovic, M., Ravijts, F., & Roger, E. (Eds.). *Migratiemaatschappij*. 20 stemmen over samenleven in diversiteit (pp. 117-133). Leuven, Acco.
- Rillof, P., Van Praet, E., & De Wilde, J. (2015). Eindrapport—Communicatiematrix Kind en Gezin. Brussel, Agentschap voor Integratie en Inburgering.
- Sacco, M., Smits, W., Spruyt, B., Kavadias, D., & d'Andrimont, C. (2016). De Brusselse jeugd: tussen diversiteit en kwetsbaarheid. *Brussels Studies*, 98, 1–21. <https://doi.org/10.4000/brussels.1344>
- Shelley, R. (2015). Languages at Play in the Museum: The Case of Belgium and her Multilingual Arts and Heritage Institutions. *Museums & Social Issues*, 10(1), 18–34. <https://doi.org/10.1179/1559689314z.00000000030>
- Shorten, A. (2016). Four conceptions of linguistic disadvantage. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 38(7), 607–621. <https://doi.org/10.1080/01434632.2016.1192174>
- Sierens, S., & Van Avermaet, P. (2010). Taaldiversiteit in het onderwijs: van meertalig onderwijs naar functioneel veeltalig leren. In Van Avermaet, P., Van den branden, K., & Heylen, L. (eds.). *Goed geGOKt?* (pp. 45–63). Antwerpen, Garant Uitgevers.
- Sierens, S., & Van Avermaet, P. (2014). Language diversity in education: Evolving from multilingual education to functional multilingual learning. In D. Little, C. Leung & P. Van Avermaet (Eds.), *Managing diversity in education: Languages, policies, pedagogies* (pp. 204-222). Bristol, Multilingual Matters
- Temmerman, R. (2018). Co-cr ation et web 2.0. Noms de marques pour de nouvelles bi res artisanales dans la ville multilingue de Bruxelles. * la.  tudes de linguistique appliqu e*, 192(4), 417-434. <https://doi.org/10.3917/ela.192.0417>
- Tourism Competitive Intelligence. (2018). *Mapping Brussels MICE reputation and business-to-leisure conversion opportunities*. [online] Available at: <https://visit.brussels/nl/sites/eas/article/studies-en-analyses>
- Uyttendaele, M. (2011). Bruxelles, capitale de l'alt rit . *Pouvoirs*, 136, 137–149. <https://doi.org/10.3917/pouv.136.0137>
- Vaesens, J. (2008). *Osmose, dwang en tegenmacht?*. Brussel, VUB-doctoraatsverhandeling.
- Vaesens, J., & Wayens, B. (2014). Het hoger onderwijs en Brussel. *Brussels Studies*, 76, 1–34. <https://doi.org/10.4000/brussels.1215>
- Vaesens, J., Wayens, B. (2018). Knowledge serving the city? Brokerage, production and sharing in Brussels. In *Knowledge, Policymaking and Learning for Europe* (pp. 96–108). Edward Elgar Publishing.
- Van Avermaet, P. (2015). Waarom zijn we bang voor meertaligheid? *Levende Talen Magazine*, 6–11.
- Van Caudenberg, R., & Nouwen, W. (2020). *Duaal leren als hefboom voor jeugdwerkgelegenheid in grootsteden*. [online] Available at: <https://www.esf-vlaanderen.be/nl/projectenkaart/duaal-leren-als-hefboom-voor-jeugdwerkgelegenheid-grootsteden>
- Van Der Jeught, S. (2017). Territoriality and freedom of language: the case of Belgium. *Current Issues in Language Planning*, 18(2), 181–198. <https://doi.org/10.1080/14664208.2016.1243883>
- van Haute, E., Deschouwer, K., Gaudin, T., Janssens, R., Kavadias, D., Mares, A., ... Tibbaut, A. (2018). *Besturen in Brussel*. [online] Available at: <https://www.briobrusseel.be/sites/default/files/2018-08/bestureninbrussel-eersterapport-lokalebesturenv3.0%282%29.pdf>
- Van Mensel, L., Hiligsmann, P., Mettewie, L., & Galand, B. (2019). CLIL, an elitist language learning approach? A background analysis of English and Dutch CLIL pupils in French-speaking Belgium. *Language, Culture and Curriculum*, 33(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/07908318.2019.1571078>

- Van Parijs, P. (2000). Must Europe be Belgian? On democratic citizenship in multilingual polities. In McKinnon, C., & Hampsher-Monk, I. (eds.). *The Demands of Citizenship* (pp. 135–153). London & New York, Continuum.
- Van Parijs, P. (2007). Linguistic Diversity as Curse and as By-Product. In Xabier, A. (eds.). *Respecting Linguistic Diversity in the European Union* (pp. 17–46). Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Van Parijs, P. (2012). Over taalkundige territorialiteit en de taalkundige toekomst van België. In Degadt & al. (eds.). *De internationalisering van de Vlaamse rand rond Brussel* (pp. 182–210). Brussel, Academic & Scientific Publishers.
- Van Parijs, P. (2013). Multilingual Brussels: past, present and future. In Corijn, E., & Van der Ven, J. (eds.). *The Brussels Reader. A small world city to become the capital of Europe* (pp. 269–289). Brussel, VUBPRESS.
- Vandermotten, C. (2014). *Bruxelles, une lecture de la ville de l'Europe des marchands à la capitale de l'Europe*. Université de Bruxelles.
- Wayens, B., Janssens, R., & Vaesen, J. (2013). Het onderwijs in Brussel: een complex crisisbeheer. *Brussels Studies*, 70, 1–27. <https://doi.org/10.4000/brussels.1182>
- Wickström, B., Gazzola, M., & Templin, T. (2018). Do costs matter in language policy? In In Grin, F., Célio Conceição, M., Kraus, P., Marácz, L., Ozoliņa, Z., & Pym, A. (eds.). *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe* (pp. 50–51). Grandson, Artgraphic Cavin SA.
- Witte, E., A. Alen, H. Dumont & R. Ergéc (Eds.). (1999). *Bruxelles et son statut – het statuut van Brussel*. Brussels: Larcier.
- Witte, E., Craeybeckx, J., & Meynen, A. (2009). *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*. Brussel, VUBPRESS.
- Witte, E., & Velthoven, H. (2010). *Languages in Contact and in Conflict*. Kalmthout, Pelckmans.
- Xhardez, C. (2016). Integratie van nieuwkomers in Brussel: een institutionele en politieke puzzel. *Brussels Studies*, 105, 1–20. <https://doi.org/10.4000/brussels.1433>